

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXVIII.

Fasciculus 1.

BODNÁR M. LÁSZLÓ

A végszükség a büntetőjogban

SZEGED

1981

ACTA JURIDICA ET POLITICA

1957. évi 1. kötet

1957. március

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, BÉLA KEMENES,
ISTVÁN KOVÁCS, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY, JENŐ SZILBEREKY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KEMENES BÉLA,
KOVÁCS ISTVÁN, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR, SZILBEREKY JENŐ

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0563—0606

B 97946

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000177812

BEVEZETÉS

A végszükség régóta ismert jogintézmény és régóta vitatott kérdés nemcsak a jogtudomány művelői körében, de a filozófia kiemelkedő képviselői közül is többen (pl. Kant, Hegel, Fichte) véleményt nyilvánítottak vele kapcsolatban. Vajon mi volt az oka annak, hogy a judikaturában aránylag ritkán előforduló ilyen helyzet megítélése olyannyira foglalkoztatta a tudósokat, hogy időnként éppenséggel az érdeklődés homlokterébe került a végszükség? Bockelmann szerint az, hogy a szükségjog problémái az igazságosság legmélyebb kérdéseivel azonosak.¹ Kétségtelen tény, hogy a szükséghelyzetek kezdeti egységes megítéléséből — részint gyakorisága, részint sajátos vonásai következtében — már korán kikülönülő jogos védelem tekintetében aránylag egységes és kevésbé vitatott megoldások születtek. Am a végszükség esetében a probléma jóval nehezebb, s ez abból fakad, hogy csaknem kizárólag olyan helyzet áll elő, amelyben jogos pozíciók kerülnek kollízióba egymással, tehát jog áll szemben a joggal, s amelyben mindenkor két lehetőség áll fenn: vagy veszni vagy a veszélybe került értéket, vagy ennek megmentése érdekében olyan idegen érdeket feláldozni, amely felett az a személy, aki a veszélyhelyzet elhárítására törekszik, egyáltalán nem jogosult rendelkezni.

Miként kell a jognak az ilyen szükséghelyzetben elkövetett cselekményt megítélni, hol kell megvonni a végszükségben való cselekvés büntetlenségének a határát, és ha kizárja, milyen okból zárja ki a büntethetőséget? Ilyen és hasonló kérdések merültek fel évszázadok során, s a téma aktualitását ma is ezek az elsősorban elméleti kérdések adják, hiszen a végszükség a gyakorlatban ma is viszonylag ritkán fordul elő. Am az aktualitását tovább fokozza egy, a konkrét kérdésen túlnyúló elvi jelentőségű probléma is, nevezetesen, hogy az az állam, amely — elvileg — minden állampolgár jogát és jogos érdekét egyformán védi, miképpen tehet mégis bizonyos rendkívüli helyzetekre tekintettel kivételt ez alól. Egészen természetes, hogy e kérdésben egyértelmű álláspont nem alakult ki napjainkig sem.

Bár kétségtelen, hogy már a római jog is ismerte a szükségjogot, és bizonyos szűk körben felbukkan az — a kánonjog és a skolasztika hatására — a feudális büntetőjogban is, e dolgotban — bizonyos elhanyagolhatatlan előzményektől eltekintve — csupán a burzsoá irányzatokat, valamint természete-

¹ Vö. BALÁS P. ELEMÉR: Degré Lajos és a végszükség problémája. Szeged, 1937. 6. old.

sen a szocialista büntetőjogban kialakult álláspontokat kívánjuk bemutatni. Sőt ezeket sem a maguk teljességében, hanem csupán azokat a centrális kérdéseket kiragadva, amelyek a végszükség problematikájának megértéséhez elégségesek.

I. Fejezet

A VÉGSZÜKSÉG A BURZSOÁ BÜNTETŐJOGBAN

A) A VÉGSZÜKSÉG JOGI TERMÉSZETÉRE VONATKOZÓ IRÁNYZATOK

A burzsoá jogtudomány művelői körében hosszú ideje vitás kérdés a végszükség jogi természete, közelebről az, hogy milyen okból válik büntetlenné az egyébként valamely törvényi tényállás keretei közé illő, de végszükséghelyzetben elkövetett cselekmény. A kérdés felvetése nem öncélú, és nem is tisztán elméleti-dogmatikai spekulációra ad alapot, hiszen a mikénti megválaszolásától több további kérdés megoldása is függ. Ezeket az utóbbi kérdéseket a végszükség jogi hatásainak nevezhetjük, s azokra a későbbiekben még visszatérünk.

A végszükség jogi természetére nézve választ kereső irányzatokat lényegileg két alapvető csoportra bonthatjuk. Az egyik csoportba tartozó szerzők véleménye szerint a végszükség jogellenességet kizáró ok, s mint ilyen objektív alapon mentesít a felelősség alól. A másik alapvető nézet szerint viszont a végszükséghelyzetben elkövetett cselekmény objektíve jogellenes, s így a büntethetőség szubjektív alapon, éspedig az irányzat modernebb változata szerint a bűnösség hiánya folytán küszöbölődik ki.

A két alapvető felfogás egyébként távolról sem egy-egy homogén egység, mindkét csoporton belül a legváltozatosabb elképzelések alakultak ki. A továbbiakban közülük a jelentősebb nézeteket igyekszünk bemutatni.

1. *A végszükség, mint jogellenességet kizáró ok*

A szóban forgó irányzatnak két változata van, az egyik szerint a végszükségben elkövetett cselekmény nemcsak nem jogtalan, hanem éppenséggel jogszerű, a másik szerint viszont az ilyen cselekmény nem jogszerű, de nem is jogtalan, hanem jogilag közömbös, jogilag megtűrt, jogilag tolerált.

a) Az a felfogás, amely szerint a végszükségben elkövetett cselekmény nem jogellenes, hanem jogszerű, Grotiusra nyúlik vissza, ki álláspontját a természetjogi iskolára jellemző módon alakította ki.² Eszerint a javak feletti közösséget a javak felosztása ugyan megszüntette, de e szerződészerű felosztás alól kivétel történt a végszükség esetére, amikor is a szorongatott egyénnek feléled a joga a más tulajdonára, mintha az ilyen dolog közös maradt volna.

² Ahol külön hivatkozás nincs, a régebbi külföldi tantörténeti anyag összefoglalása BATTLEY (A végszükség joga. Budapest, 1881) és BALÁS P. ELEMÉR munkái, valamint ANGYAL tankönyve (A magyar büntetőjog tankönyve I. k. Budapest, 1920) alapján történt.

Battlay joggal jegyzi meg, hogy Grotius a helyes irányú tételt nem szerencsésen indokolta.³ Am Grotius nézete nemcsak az indokolása, hanem szűkkörűsége miatt sem elégitette ki a végszükség körének kiterjesztését szorgalmazó jogtudósokat. A régi hagyományokhoz, a kánonjoghoz, és a Codex Carolinahoz hasonlóan Grotius is csak az éhhalál elkerülése végett elkövetett lopásra korlátozta a végszükségi cselekmények körét, s lényegileg az egész elmélete is csak ezt az esetet tartotta szem előtt.

Ha figyelembe vesszük hogy a végszükségi cselekmény jogszerű jellegét valló felfogást az a Grotius alapozta meg, aki a végszükségi cselekmények körét rendkívül szűken vonta meg, érthetővé válik, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény jogszerűséget hirdető nézet — az intézmény továbbfejlesztését más utakon keresőkkel szemben — hosszú időre háttérbe szorult, és csak Hegel fellépésével került újra előtérbe.

Hegel szerint két jog összeütközése esetén, ha csak az egyikük maradhat fenn, az igazság elve azt követeli, hogy a kisebb értékű áldoztassák fel, s így, aki a két baj közül a kisebbet választja jogosan cselekszik, a végszükségben elkövetett cselekmény tehát jogszerű.

Hegel követői közül említést igényel Hälschner, aki a szükségjogot kifejezetten elismeri az olyan esetre nézve is, amikor egyenlő értékű javak kerülnek kollízióba egymással.

Hegel felismerése, az értékegybevetés szempontja időt állónak bizonyult, s a végszükség megítélésénél ma sem hagyható figyelmen kívül.

Carrara egészen más megközelítésből indokolt. A végszükségből elkövetett cselekményt azon az alapon tartja jogszerűnek, hogy minden jog magában foglalja védelmi képességét. A jogot a köz oltalmazza ugyan, de amikor ez az oltalom hatástalan, a magánoltalom pedig hatásos lehet, az előbbi elveszíti, az utóbbi pedig visszanyeri jogosultságát. Ez a nézet alkalmas a jogos védelem intézményének magyarázatára, de — véleményünk szerint — semmiképpen sem indokolja meg a végszükségi cselekmény jogszerűségét, mivel figyelmen kívül hagyja annak lényegét, ti. hogy két egyformán jogos érdek áll egymással szemben.

A korabeli hazai szerzők közül a végszükségi cselekmény jogszerűségét valló nézetet, képviselte Battlay Imre, Finkey Ferenc és Vámbéry Rusztem.⁴

Battlay nézetének magva az, hogy minden jog feltételes és nem feltétlen. A jog ugyanis csak annyiban létezik, amennyiben ezt a pozitív jog nyújtja. A szubjektív jogok alapja az objektív jog és nem fordítva, s az objektív jog vissza is vonhatja azt, amit adott. Így a jogrend nyíltan kijelenti, hogy számára az egyik jog nagyobb értékkel bír, mint a másik. A büntetési tételekből kitűnően pl. az emberi életet értékesebbnek tartja a testi épségnél, amiből viszont az is következik, hogy a végszükség tekintetében is elsőbbséget ad az életnek a testi épséggel szemben. Ha pedig a jogrend szemében is egyenlő

³ BATTLAY, 47 old.

⁴ Nem egyértelmű viszont IRK. felfogása, aki tankönyvében (A magyar anyagi büntetőjog. Pécs, 1928) a végszükséget a jogellenességet kizáró okok közé sorolja, de indoklása inkább ahhoz a felfogáshoz hasonló, amely a végszükségi cselekmény büntetlenségét szubjektív körülményből származtatja. Mint a 150. old. írja, „a véletlenből származó életveszélyes helyzetben levőnek a legfontosabb jogi érték önhatalmú megmentésére irányuló törekvése olyan elemi, az önfenntartás ösztönében rejlő szükséglet, amely elől nem térhet ki közömbösen az élő jog.” (Kiemelés tőlünk.)

értékű javak kerülnek összeütközésbe, helyeselnie kell az erősebb győzelmét.⁵ Battlay tehát a végszükség értelmezésénél — Hegelhez hasonlóan — az értékek mérlegelésének az elvéből indul ki, s ez alapon ismeri el a végszükségi cselekmény jogszerűségét.

Finkey kifejezetten a végszükség jogáról szól. Mint írja, „Ha a végszükségben elkövetett cselekmény nem jogtalan vagy legalábbis jogilag közömbös, akkor kétségtelenül jogos, vagyis a végszükség jogáról beszélhetünk. A végszükség azonban nem a mások megsértésére ad jogot, hanem a saját életünk megmentésére, az élethez való természeti jogunk biztosítására.”⁶

Vámbéry felfogása szerint is a végszükség jogellenességet kizáró ok. Rendszertanilag csupán az zavaró nála, hogy ugyanebbe a körbe vonta a Csemegi-kódex 77. §-ában szabályozott kényszer egyik változatát is. Szerinte ugyanis csupán a vis absoluta tekinthető a beszámítási képességet kizáró oknak, míg a vis-compulsivát a végszükség egyik speciális eseteként fogta fel és így a jogellenességet kizáró okok közé sorolta.⁷

b) Az irányzat másik válfaja, amely a végszükségi cselekmény büntetlenségét szintén objektív alapon vezeti le, azt vallja, hogy a végszükség helyzetben elkövetett cselekmény nem jogellenes ugyan, de nem is jogszerű, hanem jogilag közömbös, jogilag tolerált.

A szóban forgó felfogás Fichte nézeteinek hatására alakult ki. Szerinte valamely cselekmény csak a társadalmi együttlét lehetőségétől feltételezetten lehet jogos vagy jogtalan, ámde a szükségállapotban ki van zárva a társadalmi együttlét lehetősége, ezért az ilyen körülmények között elkövetett cselekmény sem nem jogos, sem nem jogtalan, hanem jogilag közömbös.

A hazai irodalomban ezt az irányzatot a legkövetkezetesebben Angyal Pál képviselte, akinek álláspontja szerint az állam nem ad jogot arra, hogy a veszélyből menekülendő, mások jogait sértsük, de nem is rosszallja ilyen magatartásunkat: kénytelen elnézni, jogilag színtelennek nyilvánítani a jogot sértő mentési cselekményt, mert nincs módjában sem a konfliktust megszüntetni, sem büntetésfenygetéssel oly motívumot teremteni, mely a jogsértő cselekmény elkövetésétől visszatartana.⁸

A most vázolt irányzat csak látszólag tetszetős, valójában azonban a probléma megkerülését jelenti. Valamely cselekmény ugyanis büntetőjogi szempontból csakis jogszerű vagy jogellenes lehet, annak minden konzekvenciájával együtt. Így pl. az említett felfogásból kiindulva nehéz meggyőzően foglalni állást abban a kérdésben, hogy a végszükségben cselekvő magatartása mások felé miért ne minősülhetne jogtalan támadásnak, más szóval, miért ne hozhatna létre jogos védelmi helyzetet. A tagadó válasz ugyanis csak akkor megalapozott maradéktalanul, ha a végszükségi cselekmény jogtalansága egyértelműen kizárt. További fogyatékosága Angyal felfogásának, hogy a motiválhatatlanságra utalva — a korabeli tételes jognak megfelelően — pusztán az életek kollíziójára szűkíti le érvelését, általános érvényű megoldásként való elfogadásra tehát ezért sem tarthat igényt.

⁵ BATTLAY, 48. old.

⁶ FINKEY, A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1914. 214. old.

⁷ VÁMBÉRY, Büntetőjog. Budapest, 1913. 224. és 230. old.

⁸ ANGYAL, 415—416. old.

2. A végszükség, mint szubjektív alapon nyugvó kizáró ok

A most tárgyalásra kerülő felfogások igen tarka képet mutatnak, alapvetően azonban egyetértenek abban, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény objektíve jogellenes és a büntetlenség indoka a szubjektív oldalon keresendő.

A kifejezetten bűnösséget kizáró okként való értelmezés egyébként aránylag későn alakult ki. Ennek előzménye viszont minden olyan teória, amely szerint az objektíve jogellenes végszükségi cselekmény valaminő szubjektív körülményre hivatkozással válik büntetlenné. Az alábbiakban először eme előzmény főbb irányait vázoljuk.

a) Kant szerint a végszükségi cselekmény nem jogszerű, de még csak nem is büntelen, hanem csupán büntetlen, mivel lehetetlenség, hogy a büntető törvény a szükséghelyzetben kifejthetné visszatartó hatását. Még a halálbüntetéssel szemben is, amely a szükség pillanatában bizonytalan, lenyűgöző erővel jelentkezik a félelem a biztos haláltól. Kant tehát nemcsak a jogellenességet, hanem a bűnösséget is megállapítja a végszükségben cselekvő terhére. Nála a jogellenesség és a bűnösség még mintegy párhuzamosan alakul: mivel nincs olyan végszükség, amely a jogtalan törvényesség tehetné, az erőszakos önfenntartás nem „büntelen”, hanem csupán büntetlen.

Kantot követi a büntetőjogászok közül Anselm Feuerbach, aki még következetesebben gondolja végig Kant szubjektív síkon mozgó gondolatmenetét, és a beszámíthatóságot tekinti a végszükségben cselekvőnél kizártnak. E nézet nyilvánvalóan téves, hiszen a végszükség általában nem zárja ki a beszámítási képességet, sőt az esetek egy részében az ilyen helyzetben való cselekvés ép-penséggel megfontoltságot igényel. Feuerbach elmélete utóbb háttérbe szorult ugyan, hatása azonban annyiban mégis megmaradt, hogy a beszámítási képességet befolyásoló vis compulsiva esetét még sokáig a végszükség fogalma alá vonták.

Filangieri szerint a végszükségi cselekmény jogtalan, de nem származtat a jogtalanságból eredő következményeket. Mint írja, a szükséghelyzetben az ember két baj között választhat, de e választás szabadsága az emberi gyarlóság folytán valójában hiányzik. Csupán kivételes, heroikus jellemeiktől lehetne elvárni, hogy a számukra hátrányos következményt vállalják. A szóban forgó szerző tehát már nem tételezi fel a beszámíthatóság hiányát, a cselekmény azért nem büntethető, mert az állam ilyen önfeláldozó heroizmust rendes körülmények között nem követelhet polgáraitól.

Kant és Filangieri felfogása között helyezkedik el az ún. excusatio elmélete, amely egyetért Kanttal abban, hogy a végszükségi cselekmény csupán büntetlen, de nem büntelen, a büntetlenséget azonban Filangieri-hoz hasonlóan indokolja, s végül is a méltányosságra alapozza.⁹

Visszatérve Filangieri felfogására, ez a nézet főleg az olasz és a francia jogtudósok körében talált követőkre, de kivételként a német Berner is hasznosította azt, aki azonban nem egyetlen, hanem két szempont szerint ítélte meg a végszükség változatait, éspedig egyfelől a jogellenesség, másfelől a bűnösség nézőpontjából. Berner elfogadta a Hegeltől származó értékmérlegelés elvét, az olyan esetekre nézve, amikor nem egyenlő értékű javak kerülnek kollízióba egymással. E szerint ha nagyobb érték menekül meg a kisebb pusz-

⁹ BATTLEAY, 46. old. szerint az irányzat fő képviselője Wächter volt.

tulása árán, a cselekmény nem jogellenes. Amennyiben viszont egyenlő értékű javak (így az élet az étellel) kerülnek összeütközésbe egymással, akkor a bűnösség hiányzik, mivel csak heroikus embertől lehetne várni azt, hogy ne térjen ki a veszély elől. Megjegyzést igényel, hogy a végszükség hasonlóképpen kettős megítélése az NSZK-ban a közelmúltban életbe lépett új büntető kódexében tételek joggá vált.

b) Nyilvánvaló, hogy az eddigiekben vázolt és az ember veleszületett önfenntartási ösztönére hivatkozó elméletek elsősorban azon esetekre vonatkozathatók, amikor az élet kerül kollízióba más javakkal, avagy más ember életével. Ez kétségkívül összhangban állt az olyan korabeli kódexekkel, amelyek a végszükséget csupán az életveszély esetére ismerték el. A fejlődési perspektíva azonban a büntethetőséget kizáró végszükség körének a tágulása volt, ezt pedig megindokolni csak valamely átfogóbb szemponttal, csak a burzsoá bűncselekményfogalom valamelyik elemének, a jogellenességnek vagy a bűnösségnek a hiányával lehetett. Ebbe az irányba hatott a bűncselekménytan fejlődése is. Ezért azon szerzők körében, akik a végszükségi cselekményt jogellenesnek tartották, különösen a századforduló után egyre inkább tért hódított a bűnösséget kizáró okként való, dogmatikailag is megalapozott értelmezés.

Kétségtelen, hogy az említett értelmezést lehetővé tette már az a dogmatikai álláspont is, amely szerint a szándékos bűnösséghez nem elegendő valamiféle pusztá szándék, hanem ahhoz „*dolus malus*” szükséges. Ez alapon az, aki végszükség helyzetben a veszélyt a törvénytábla keretek közt elhárítja, nem bűnös, mert szándéka nem gonosz.¹⁰

Arra is rá kell mutatni, hogy a bűnösséget kizáró okként való értelmezés számára az igazi talajt a normatív bűnösségi teória térhódítása teremtette meg. E teória szerint a bűnösség lényege az elkövető feletti rosszártéértékítélet. Ilyen általánosságban véve tehát, a végszükségben cselekvő nem bűnös, mert sajátos helyzete folytán nem eshetik a jogrend rosszárté értékelése alá.

Végül a végszükségnek a bűnösséget kizáró értelmezéséhez a burzsoá büntetőjogtudományban mindmáig érvényesülő megoldást a normatív bűnösségi teória talaján kialakult, több elemből felépülő bűnösségi konstrukciók szolgáltatják azáltal, hogy az elvárhatóságot is a bűnösség egyik elemévé nyilvánították.¹¹ Eszerint a végszükségben cselekvő azért nem bűnös, mert az adott helyzetben nem volt tőle elvárható a jogszerű magatartás. S jöllehet a normatív bűnösségfogalmat a szocialista büntetőjogtudomány joggal bírálja, az elvárhatóság kritériumának felfedezése olyan részeredmény, amelynek hasznosíthatóságát a mi viszonyaink között sem indokolatlan mérlegelés tárgyává tenni.

Hazánkban egyébként két olyan jelentős szerző volt, aki a végszükség büntetlenségét a bűnösség szempontjából indokolta, nevezetesen Heller Erik és Schultheisz Emil.

Heller bár már ismerte, de a maga részéről elhibázottnak tartotta azt az elméletet, amely szerint ha a visszatartásra hivatott motívumok uralomra ju-

¹⁰ Pregnánsan fejeződött ez ki pl. Temme felfogásában, aki azon a véleményen volt, hogy a végszükségben bűncselekményt elkövető esetében hiányzik a gonosz szándék, magasabb erkölcsi kényszer az, amelynek engedelmeskedik, s a cselekmény elkövetésére indító ezen magasabb erkölcsi mozzanatok a bűnös akaratot a büntető törvény előtt megsemmisítik. Vö. BATTLAY, 45—46. old.

¹¹ A normatív bűnösségi teóriára, valamint a több elemből felépített bűnösségi konstrukcióra nézve vö. TOKAJI, Fejezetek a büntetőjog általános része köréből. Szeged, 1976. 41—42. old.

tása nem volt elvárható, vagyis ha a cselekmény az adott helyzetben normálisan motiváltnak tekinthető, ez bűnösséget kizáró oknak minősül. Ilyen körülmények között sajátos közvetítő álláspontot alakított ki: a végszükség — több más intézménnyel együtt — nem a bűnösséget kizáró, hanem csupán a bűnösség alól mentesítő ok. Másfelől azonban a végszükséggel kapcsolatos részességtani problémák tárgyalása során olyan nézete is kifejezésre jutott, hogy a végszükségi cselekmény nemcsak nem büntethető, de nem is bűncselekmény.¹² Ez alapon úgy tűnik tehát, hogy Heller rendszerében a bűnösség alól mentesítő ok éppúgy alkalmas a bűncselekményi jelleg kiküszöbölésére, mint a bűnösséget kizáró ok (vagyis a tévedés).

A végszükséget a hazai jogirodalomban egyértelműen bűnösséget kizáró okká Schultheisz nyilvánította. Schultheisz, mint a több elemből felépített bűnösségi konstrukció jellegzetes képviselője, a bűnösséget a szándékos bűncselekményekre nézve a következő — maximálisan lehetséges — 4 elemből építette fel: a beszámítási képesség; a szándék; továbbá a Schuldtheorie szellemében a jogellenesség tudata vagy legalább e tudat lehetősége; s végül az elvárhatóság.¹³ Ez alapon a tételes jogilag a Csemegi-kódex által szabályozott végszükséget az elvárhatóságot kizáró okok közé sorolta, s ennek megfelelően azt vallotta, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény esetén a bűncselekmény fogalmi elemei közül a bűnösség hiányzik. (Megjegyzést igényel, hogy Schultheisz utóbb, és pedig a Btá megalkotását követően az 50-es évek elején megjelent szegedi egyetemi jegyzetében a végszükséget már a társadalomra veszélyességet kizáró okok közé iktatta.)

c) Annak, hogy valaki a végszükséget jogellenességet, avagy bűnösséget kizáró okként értelmezi, természetesen megvannak a maga konzekvenciái. A kétféle értelmezés eltérő jogi hatásai közül a következőket emeljük ki:

Ha a végszükség a jogellenességet zárja ki, a végszükség kritériumainak megfelelő cselekmény jogtalan támadásnak nem minősülhet, jogos védelmi helyzetet nem hoz létre, ennél fogva a megtámadott maga is csak végszükségre hivatkozhatik.¹⁴ Ha viszont a végszükség bűnösséget kizáró oknak tekintendő, a végszükségben levő jogtalan támadásával szemben a megtámadott a jogos védelemre vonatkozó rendelkezések szerint védekezhet.

Bár nem annyira gyakorlati kihatását tekintve, mint inkább elméletileg eltérően alakul a helyzet a putatív végszükség megítélésénél is. Amennyiben maga a végszükség jogellenességet kizáró ok, vélt végszükség esetén az elkövető csakis tévedés címén mentesülhet a felelősség alól. Aligha osztható ugyanis Finkey sajátos álláspontja, amely szerint a menthető putatív végszükség is a jogellenességet zárja ki.¹⁵ Ha viszont a végszükség bűnösséget kizáró ok, a vélt végszükség esetén voltaképpen felesleges a tévedésről szóló törvényhelyre hivatkozni, vagyis az egyik bűnösséget kizáró okról a másikra áttérni. Ez a nézet tükröződik Schultheisz ama megállapításában is, hogy „Ha a bűnösséget el nem

¹² Vö. HELLER: A magyar büntetőjog tankönyve. Általános rész. I. félkötet. Szeged, 1931. 217—18. és 224. old.

¹³ SCHULTHEISZ: A bűncselekmény tana. Debrecen, 1948. 47—48. old.

¹⁴ Sőt BATTLAY, 65. old. szerint, ha a végszükségi cselekmény jogszerű, akkor minden olyan cselekvés, amely e jogszerűség ellen irányul, szükségképpen jogellenes kell hogy legyen, ennél fogva a végszükség helyzetben levővel szemben fellépő nemcsak jogos védelemre, de általában végszükségre sem hivatkozhatik. Ez az álláspont természetesen téves.

¹⁵ FINKEY, 215. old. szerint a vélt életveszélyes helyzet is a végszükség szabályai szerint ítéendő meg.

várhatóság okából kizáró helyzetet az elkövető menthető tévedésből fennforgónak vélte, ezt olybá kell venni, mintha a szóban forgó helyzet valóban fennforgott volna.” Heller viszont az alanyi bűnösség alól mentesítő végszükséghez a megfelelő objektív helyzetet követelte meg, s a putatív végszükséget a tévedés körébe utalta.¹⁶

Végül a mikénti értelmezés szerepéhez juthat a tettesség-részességtan területén is. Amennyiben ugyanis a végszükség a jogellenességet zárja ki, ez a részesekre is minden további vizsgálódás nélkül szükségképpen vonatkozik. Ha viszont bűnösséget kizáró ok, a végszükség kritériumai elkövetőnként vizsgálандók, s különösen a végszükség szűkkörű szabályozása esetén nem minden tettesség-részességtani felfogás alapján zárható ki elvi éllel az a lehetőség, hogy a veszély elhárításában közreműködők közül kivételes esetekben az egyik mentesül a felelősség alól, a másik ellenben nem. Így, ha figyelembe vesszük, hogy a Csemegi-kódex szerint a végszükségre csak maga az életveszélybe jutott személy, illetőleg annak hozzátartozója hivatkozhatott, továbbá, hogy Schultheisz egyrészt a végszükséget eredetileg csupán a bűnösséget kizáró oknak tartotta, másrészt a részesség járulékos jellege szempontjából érdemben azt az álláspontot helyeselte, amely a tettesi alapcselekményhez a bűnösséget már nem követeli meg,¹⁷ arra a következtetésre kell, hogy jussunk, hogy mind eme körülmények együttesen a végszükségben cselekvő tettes extraneus felbujtójának és bűnsegédjének a felelősségre vonását lehetővé teszik.¹⁸ Más kérdés, hogy — a Schultheisz rendszerében is csak implicite benne rejlő — ilyen megoldás a jogérzetet aligha elégíti ki.

B) A VÉGSZÜKSÉG SZABÁLYOZÁSÁNAK FŐBB IRÁNYAI A BURZSOÁ BÜNTETŐJOGBAN

1. Ami a törvényhozást illeti, a francia Code Pénal hatására nagy erővel meginduló kodifikációs munkálatok során megalkotott büntető-törvénykönyvek a témánk szempontjából lényegileg két nagy csoportra oszthatók. Az egyik csoportba azok a kódexek tartoznak, amelyek magát a végszükséget nem szabályozták külön. Így a Code Pénal is csak a fenyegetéssel előidézett szükség-helyzetben elkövetett cselekményre nézve mondta ki azt, hogy az nem büntett és nem vétség. Hasonló volt az álláspontja a német partikuláris büntető kódexek egy részének, így az 1813. évi bajor és az 1851. évi porosz büntető törvénykönyvnek is. A másik csoportba tartozó korabeli kódexek viszont kifejezetten rendelkeztek a végszükségről. Ezek általában vagy az életnek, vagy az életnek és a testi épségnek a mentését nyilvánítták büntetlenné, de csak a veszély létrejöttében való vétlenségtől feltételezetten és általában csak a veszélybe jutott vagy annak hozzátartozója javára. E második csoportba tartozott az 1843. évi magyar javaslat, továbbá a végszükséget a kényszerhelyzettel együtt (pl. az olasz, az orosz, a finn, a norvég, a bolgár), avagy attól elválasztva szabályozó (pl. a görög, a kantonális svájci, az 1871. évi német, és az 1878. évi magyar) számos kódex. Közülük a két utóbbit közelebbről is szemügyre vesszük.

¹⁶ Vö. SCHULTHEISZ, 73. old., HELLER 222—223. old.

¹⁷ Vö. SCHULTHEISZ, 116. old.

¹⁸ HELLER, az eltérő tettesség-részességtani felfogása folytán részességet ugyan nem tart megállapíthatónak, de ehelyett a követett tettesség címén való felelősségrevonás lehetőségét már elismeri (Vö. i. m. 224. old.)

2. Az 1871. évi német, btk. 54. §-a szerint „Nincs büntetendő cselekmény, ha a cselekményt a jogos védelem esetén kívül, vétkes, és más módon el nem hárítható végszükségben azért követik el, hogy a tettes vagy egy hozzátartozó testi épséget vagy élete közvetlen (eredeti szóhasználat: gegenwärtig = jelenlegi) veszélyből mentse”.

Az összehasonlítás kedvéért vegyük rögtön sorra a Csemegi-kódex 80. §-át is, amely szerint „Nem büntetjük a cselekményt, ha az a tettes vagy hozzátartozói életének vétkesen származott más módon el nem hárítható, közvetlen veszélyből való megmentése végett, végszükségben követtetett el.”

Mint látjuk, mindkét rendelkezés közös ismérve a veszély közvetlen (jelenlegi) volta, a másként el nem háríthatóság, valamint a vétkesség. Közülük az első kettőt azóta is csaknem minden kódex tartalmazza, sőt hazai jogunk viszonylatában a vétkesség is a végszükség stabil eleme maradt. Ezért ezekre a kritériumokra a hatályos jogunk elemzése során terjeszkedünk majd ki.

Az, hogy egyik kódex szövege sem tartalmazza az arányosság ismételt, inkább csak a német büntetőjog viszonylatában lehetett problematikus. A Csemegi-kódex hallgatása ugyanis nyilvánvalóan az ún. arányazonosságnak, vagyis annak az elismerését jelentette, hogy az életveszélyből más életének a feláldozása árán is lehet menekülni. E határesetben természetesen az értékösszemérésnek a Hegel szerinti felfogása alapján az elhárító cselekmény már jogtalannak tekintendő, így nem kell csodálkozni azon, hogy a korabeli hazai irodalomban a jogellenességet kizáró okként való értelmezés dogmatikai megalapozása éppúgy hiányérzetet kelt, mint az olyan kérdések felvetésének a kerülése, hogy mi a helyzet akkor, ha az életveszélyből csak több ember élete árán lehet menekülni. A Csemegi-kódex szabályozása valójában azok helyzetét könnyítette meg, akik a végszükségben a bűnösséget kizáró, illetőleg a bűnösség alól mentesítő okot láttak.

A menthető javak körét tekintve a két kódex egyaránt tipikus példája a végszükség szűk körű szabályozásának. Annyiban azonban, a német btk. rendelkezése mégis tágabb, hogy annak alapján a testi épség veszélybe jutása is végszükséghelyzetet teremtett, míg nálunk ez kizárólag az életveszélyre zsugorodott. További korlátozás, hogy a végszükségre mindkét kódex szerint csak maga a veszélybe jutott, illetőleg annak hozzátartozója hivatkozhatott.

A menthető javak és a mentésre jogosultak rendkívül szűk körű megvonása főleg a jogirodalomban, de részben a gyakorlatban is sajátos konzekvenciákra vezetett. Ezek a következők:

a) Bizonyos olyan eseteket amelyek mai szemmel nézve végszükségnek minősülnek; igyekeztek a jogos védelem körébe vonni, s a büntetlenséget így biztosítani. A legjellemzőbb példa az, hogy a korabeli szerzőknél és a gyakorlatban ualkodó felfogássá vált, hogy az állat támadása is jogos védelmi helyzetet hoz létre, vagyis figyelmen kívül hagyták az ún. imperatív jogellenességi tannak e vonatkozásában helyes azt az álláspontját, hogy a jog a parancsai-val és tilalmaival csakis emberekhez szól, ennél fogva jogtalan támadásnak csak emberi magatartás minősülhet. Sőt Vámbéry — mások felfogásától eltérve, de Bindingre hivatkozva — azt írja, hogy „... a támadás fogalma képlegesen... dologra is alkalmazható. A védekező szempontjából a jogi helyzet ugyanaz, ha a hullám a gazdátlan csónakot dobja feléje, s ő azt hajójának megmentése végett összezúzza, mint ha a támadás a csónakban ülő embertől származik.”¹⁹

¹⁹ VÁMBÉRY, 227. old.

b) Másodszer kiemelést igényel, hogy több szerző a szűk körű szabályozást már kezdettől fogva elvileg helytelennek ítélte, s bár a rendelkezés értelmezésénél megmaradt a törvény szabta keretek között, de lege ferenda a végszükség körének nagymérvű kiszélesítését követelte.

c) Végül a legsajátosabb konzekvencia az, hogy az időközben kialakult materiális jogellenességi teória talaján kidolgozták a „törvényfeletti végszükség” kategóriáját, s ezáltal a büntetlenség körét a törvény megváltozása nélkül is jelentősen kiszélesítették. Ezzel az irányzattal az alábbiakban részletesebben is szükségesnek látszik foglalkoznunk.

3. Az ún. törvényfeletti végszükség kidolgozására is alapot teremtő materiális jogellenességi teória a jogellenességet mint kettős kategóriát fogta fel, amelynek csupán egyik oldala a korábban kizárólagosnak tartott alaki jogellenesség, a normaszegés, a másik oldala viszont az anyagi jogellenesség, vagyis a cselekmény antiszociális, mások szerint erkölcsellenes, ismét mások szerint a jogvéde érdeket (a jogi tárgyat) *károsan* sértő vagy veszélyeztető jellege. A materiális jogellenesség egyik funkciója kétségkívül a normaszegéssel megvalósuló alaki jogellenesség tartalmi indoka, s ekként a tételes jog igazolása. Másfelől azonban számos szerző annak lehetőségét is elismerte, hogy az alakilag normaszegő magatartásnál is előfordulhat, hogy a materiális jogellenesség hiányzik, s emiatt nem valósul meg bűncselekmény, aminek jellegzetes konzekvenciájaként kialakult az ún. törvény feletti (tételes jogilag nem szabályozott) jogellenességet kizáró okok kategóriája.²⁰ Ez a témánk szempontjából — elsőként a német dogmatikában — annak kimutatásában jelentkezett, hogy — lényegileg az értékösszemérés alapján — a végszükség törvényi fogalmán kívül eső számos esetben is hiányzik a materiális jogellenesség, s ennél fogva ilyenkor a „törvény feletti végszükség” zárja ki a jogellenességet. Nyilvánvaló, hogy ezáltal a materiális jogellenességi tannak a büntetőjogi felelősséget szűkítő oldala jutott szerephez.

A törvény feletti végszükségre nézve kialakított felfogást a német bírói gyakorlat is magáévá tette. A Reichsgericht 1927. március 11-én kelt ítéletében (Entscheidungen des Reichsgerichts in Strafsachen, 61. k. 252. old.) ki-mondotta, hogy a büntető törvénykönyvnek a végszükségről szóló rendelkezése nem zárja ki azt, hogy a mellette fennálló írott, vagy íratlan jogtétel alapján bizonyos további szükségcselekmények jogellenessége ne legyen kizárva. A döntés szerint a legtöbb jogellenességet kizáró ok alapja az érdekek összemérése, amiből az az általános érvényű jogelv vonható le, hogy amennyiben a szükség-helyzet másként mint a kollízióba jutott javak egyikének a sérelmével nem hárítható el, s csekélyebb értékű javaknak háttérbe kell szorulniuk, s a nagyobb értékű érdek megmentése végett történő feláldozásuk nem tekinthető jogellenesnek. (A konkrét ügyben egyébként azt a kérdést kellett eldönteni, hogy megfelelő tételes jogi szabályozás hiányában milyen alapon mentesülhet a felelősség alól az az orvos, aki a terhesség megszakítását a nő életének megmentése végett eszközölte.)

Nálunk a törvény feletti végszükséget elismerő bírói gyakorlat nem alakult ki, aminthogy a materiális jogellenességi teória korai hazai képviselői, Finkey és Irk sem vezettek le törvény feletti jogellenességet kizáró okot. Ezáltal nálunk a materiális jogellenességnek egyetlen funkciója maradt: a tételes jog tartalmi megindokolása.

²⁰ Vö. TOKAJI, 24. old.

Ebből a szempontból figyelmet igényel Angyal álláspontja. Angyal bűncselekményfogalma olyannak tűnik, mintha abban a materiális jogellenességnek is szerepe lenne („a büntetendő cselekmény valamely jogilag védett érdeknek oly jogellenes megzavarása”...) de a materiális jogellenességi teóriát mégis kifejezetten elvetette.²¹ Angyal ugyanis más szerzőktől eltérően jól látta, hogy a materiális jogellenességnek csak akkor van reális funkciója, ha abból — lényegileg — törvényfeletti kizáró okok is következnek, ezt azonban nem kívánta magáévá tenni, mivel a tételes jog jogalkalmazói felülbírálását megengedhetetlennek tartotta.

Bár ő sem ilyen néven, de lényegileg mégis a törvény feletti végszükség konstrukcióját a hazai szerzők közül Schultheisz tette magáévá azáltal, hogy az orvosi beavatkozás jogi megítéléséből kiindulva a kisebb értékű érdeknek a nagyobb értékű érdek megvédése végett való feláldozását jogellenességet kizáró okká nyilvánította. Az orvosi beavatkozás jogszerűségén kívül ennek az elvnek a segítségével látta megoldhatónak a törvény által jogellenessé nyilvánított egész sor egyéb érdekmentő cselekmény, így a végszükség tételes jogi fogalma alá nem eső veszélyelhárítás jogszerűvé válását is.²²

A törvényfeletti végszükségnek a tételes jogilag szabályozott végszükséghez való viszonyát vizsgálva megállapítható, hogy a törvényi szabályozás két szempontból került kiszélesítésre, éspedig, hogy nemcsak a veszélybe jutott vagy a hozzátartozója, hanem bárki más is jogosult a veszély elhárítására, továbbá hogy a törvényben említettekén kívül más jogvédte érdekek mentése is jogszerű lehet.

Érdemes még szemügyre vennünk a törvényi és a törvényfeletti végszükség jogi természetének az egymáshoz való viszonyát is. Ha valaki a törvény által szabályozott végszükségben is jogellenességet kizáró okot lát, a materiális jogellenesség hiányából levezetett törvény feletti végszükség egyszerűen kiszélesíti a jogszerű végszükségi cselekmények körét. Más a helyzet az olyan koncepciók esetében, mint amelyet Schultheisz is képviselt. Mint láttuk, az említett szerző a kisebb értékű érdeknek a nagyobb értékű érdek megmentése végett való feláldozását (vagyis a törvény feletti végszükséget) jogellenességet kizáró oknak, magát a törvényben szabályozott végszükséget ellenben bűnösséget (elvárhatóságot) kizáró oknak tekintette. Világos, hogy itt lényegileg két egymást metsző és ennek megfelelően részben egymást fedő körről van szó. Így pl. ha valaki az életveszélyből csak testi sértés okozásával menekülhet, ez egyidejűleg kettős természetű helyzet, a bűnösséget kizáró törvényi, valamint a jogellenességet kizáró törvény feletti végszükség egyaránt fennforog. A dilemma ez esetben az, hogy a törvényhez képest a törvény feletlinek ilyenkor is csak kiegészítő szerepe lehet-e, ennélfogva ilyenkor a bűnösséget kizáró törvényi végszükség állapítandó-e meg, avagy a bűncselekményfogalom belső logikájából kell kiindulni, miszerint ha a cselekmény nem jogellenes, dogmatikailag a bűnösség kérdése fel sem vethető, vagyis — a Csemegi-kódex végszükségi rendelkezésének az alkalmazási köre arra a határesetre zsugorodik, ha az életveszélyt más életének a feláldozása árán hárítják el. Kár, hogy erre a problémára Schultheisz egyáltalán nem terjeszkedett ki.

Bár az értékösszemérésből folyó jogszerűség Hegelig visszanyúló elvével nincs összhangban, a dogmatikai rendszeralkotás belső logikája olyan irányba is terelhet egy-egy szerzőt, hogy amennyiben a tételes jogilag szabályozott vég-

²¹ Vö. ANGYAL 55. és 67—68. old.

²² Vö. SCHULTHEISZ, 45—46. old.

szükséget bűnösséget kizáró oknak tekinti, de egyben a törvény felett végszükség lehetőségét is elismeri, az utóbbit is a bűnösséget kizáró okok közé sorolja. Ezzel kapcsolatban figyelmet igényel azonban, hogy az elvárhatóságra vonatkozóan az alábbi három felfogás alakult ki:

a) Az elvárhatóságot kizáró okokat csakis a törvény állapíthatja meg. Ilyen alapon az elvárhatóságot kizáró törvényfeletti végszükség szóba sem jöhet.

b) A szándékos bűncselekményeknél csak a törvény állapíthatja meg, a gondatlanoknál viszont a bíró mérlegelheti az elvárhatóság esetleges hiányát. Minthogy Schultheisz az elvárhatóságra nézve ezt az irányzatot képviselte,²³ s mivel a veszély elhárítása általában szándékos cselekménnyel történik, érthető, hogy az említett szerző a törvény feletti végszükséget már csak ezért sem tárgyalhatja az elvárhatóság körében.

c) A harmadik felfogás szerint a szándékos és a gondatlan bűncselekményeknél az elvárhatóság egyaránt szabad mérlegelés tárgya. Ilyen alapon a törvény feletti végszükség bűnösséget kizáró okként is értelmezhető. Sőt a végszükség eddigiekben tárgyalt szűk körű szabályozása esetén van olyan helyzet is, amikor egyedül az ilyen értelmezés vezethet büntetlenségre, nevezetesen ha az életveszélybe jutottat nem a hozzátartozója, hanem harmadik személy menti más életének a feláldozása árán. Ez esetben a végszükségről szóló korabeli rendelkezés, azért nem volt alkalmazható, mivel aszerint csak a veszélybe jutott, illetőleg a hozzátartozója élvezhetett büntetlenséget, a törvény feletti végszükség, mint jogellenességet kizáró ok, pedig azért nem állapítható meg, mivel az a megmentett és a feláldozott javak azonosságának az esetére már nem vonatkozik.

4. A későbbi burzsoá kódexek megalkotása idején már világossá vált, hogy a végszükség szűk körű szabályozása tarthatatlan. A fejlődés iránya a menthető javak, valamint a mentésre jogosultak körének a kiszélesítése volt. Az alábbiakban a modern szabályozás egymástól is eltérő három típusát mutatjuk be.

a) Az 1930. évi dán btk. 14. §-a szerint „Valamely — különben büntetendő — cselekmény nem büntetettik akkor, ha az személyeket vagy javakat fenyegető veszély elhárítására volt szükséges és a törvénysértés viszonylag csekély jelentőségű.”

Ez a megfogalmazás több szempontból is érdekes. A jogok összemérésének elvén alapul, tehát a jogellenesség talajáról látszik szabályozni a végszükséget. A rendelkezésből egyébként nemcsak a vétlenség kritériuma hiányzik (ami — mint látni fogjuk — a hatályos külföldi szocialista kódexeket is jellemzi), de a veszély közvetlensége és másként el nem háríthatósága sem kifejezett ismérv. Úgyanígy a tudományra és a gyakorlatra hárul annak kimunkálása is, hogy a törvénysértés viszonylag csekély jelentőségén mit kell közelebbről érteni. Annyi azonban bizonyos, hogy csak a jelentősebb érdek menthető a nála jelentéktelenebb feláldozása árán, vagyis a dán btk. végszükségi rendelkezése maradéktalanul megfelel a jogellenességet kizáró okként való értelmezés értékösszemérési elvének.

b) Az 1937. évi svájci btk. 34. cikke a témánkat illetően a következő rendelkezéseket tartalmazza:

„Az a cselekmény, amelyet valaki azért követ el, hogy az ő javát, nevezetesen az életét, testi épségét, szabadságát, becsületét, vagyonát közvetlen és

²³ Vö. SCHULTHEISZ, 69. és 73—74. old.

másként el nem hárítható veszélyből mentse, büntetlen, ha a veszélyre nézve az elkövető nem bűnös és az adott körülmények szerint nem volt tőle elvárható, hogy a veszélyeztetett javat feláldozza.

Ha a veszélyre nézve az elkövető bűnös, vagy ha az adott körülmények között elvárható lett volna tőle, hogy a veszélyeztetett javat feláldozza, úgy a bíró a büntetést szabad mérlegelés (66. cikk) szerint enyhíti.

Büntetlen az a cselekmény, amelyet valaki azért követ el, hogy másnak a javát, nevezetesen az életét, testi épségét, szabadságát, becsületét, vagyonát közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből mentse. Ha az elkövető felismerhette, hogy a veszélybe jutottól elvárható a veszélyeztetett javak feláldozása, úgy a bíró a büntetést szabad mérlegelés (66. cikk) szerint enyhíti."

A svájci btk. különösen érdekes, a szokásostól eltérő megoldásait a következőkben látjuk:

A végszükséget már maga a törvény szövege is bűnösséget, közelebről elvárhatóságot kizáró okká nyilvánítja. Az elvárhatóság kérdése bírói megítélésre van bízva, s ezen múlik, hogy mikor kerül sor a bűnösséget kizáró ok megállapítására, s mikor a büntetés szabad mérlegelés szerinti enyhítésére. Minthogy pedig az elvárhatóságra nézve magától értetődően nem az elkövető saját véleménye, hanem a bíróság értékelése az irányadó, a svájci kódex viszonylatában is szerephez jut — ha méltányosabb kritériumként is — a kollízióba került értékek összemérésének elve, hiszen a bíróság az elvárhatóság mérlegelésénél nyilvánvalóan figyelembe veszi a szembenálló érdekek jelentőségét is. Sőt Germann uralkodó felfogásként szögezi le, hogy az elvárhatóság hiánya legfeljebb akkor ismerhető el, ha a veszélybe jutott jószág éppoly értékes, mint a feláldozott jószág.²⁴ Eme értelmezés szerint tehát az el nem várhatóság szélső határa az arányazonosság.

A svájci btk. érdekessége továbbá, a mások érdekében kifejtett cselekmény külön rendelkezésben történt szabályozása is. Ennek indoka az, hogy ez esetben a vétlenség nem követelmény sem a veszélybe jutott, sem a mentési cselekmény kifejtője viszonylatában. Az elvárhatóság is sajátosan alakul annyiban, hogy az nem az elkövető, hanem a veszélybe jutott oldalán vizsgálendő, s ha részéről a feláldozás el lett volna várható és erre a mentési cselekmény kifejtőjének legalább a gondatlansága kiterjedt, az utóbbi javára csupán a büntetésnek a szabad mérlegelés szerinti enyhítése alkalmazható.

c) Míg a dán btk. lényegileg a jogellenességet, a svájci btk. pedig kifejezetten a bűnösséget kizáró okként szabályozza a végszükséget, a Német Szövetségi Köztársaság 1975. január 1-én hatályba lépett büntető kódexe mindkét változatnak külön-külön rendelkezést szentel.

A jogellenességet kizáró végszükséget szabályozó 34. §-ról találóan írja Jescheck, hogy az addigi „törvény feletti végszükséget” vette át a tételes jogba.²⁵ Ez a rendelkezés a következőképpen szól:

„Aki az élet, testi épség, szabadság, becsület, tulajdon vagy más jogtárgy elleni egyidejű, másképp el nem hárítható veszélyben a veszélynek magáról vagy másról elhárítására irányuló cselekményt követ el, nem jár el jogellenesen, ha az összeütköző érdekek, nevezetesen az érintett jogtárgyak és az ezeket fenyegető veszély foka mérlegelésénél a védett érdek a károsítottat jelentősen

²⁴ Vö. GERMANN, O. A., Schweizerisches Strafgesetzbuch. Zürich, 1962. 61. old.

²⁵ Vö. JESCHECK, HANS-HEINRICH: Strafrechtsreform in Deutschland. Allgemeiner Teil. — Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1975. évi 1. sz. 27. old.

meghaladja. Ez csak akkor alkalmazható, ha a cselekmény a veszély elhárításához mért eszköz (angemessenes Mittel).”

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a kodifikáció során a kisebbségi vélemény az „angemessenes Mittel” ismervét feleslegesnek tartotta, mivel szerintük ez mindig fennforog, ha a megvédett érdek a csorbitottat lényegesen felülmúlja. A 34. §-ban végül is érvényre jutó többségi felfogás szerint viszont az említett ismerv egy további, szociáletikai kritérium figyelembevételét igényli. Az ismerv funkcióját az egyik újkeletű munka a következő példával illusztrálja: Valaki egy hirtelen támadt zivatarban elragadja egy szegényesen öltözött nő esernyőjét, hogy az értékes estélyi ruháját megóvja. Ebben az esetben az okozott kár pénzben kifejezve lényegesebb kisebb az elhárítottnál, a cselekmény szociáletikailag mégsem „angemessen”, így a 34. § nem zárja ki a jogellenességet.²⁶

Átérve a bűnösséget kizáró végszükségre, azt az NSZK büntetőkódexe a következőképpen szabályozza:

35. § (1) „Aki az élet, testi épség vagy szabadság elleni egyidejű, másképp el nem hárítható veszélyben jogellenes cselekményt követ el azért, hogy a veszélyt magáról, hozzátartozójáról, vagy hozzá közel álló más személyről elhárítsa, bűnösség nélkül cselekszik. Ennek nincs helye, ha az elkövető a körülmények folytán, nevezetesen mert a veszélyt maga okozta, vagy mert olyan jogviszonyban állott, a veszély vállalására köteles lett volna; a büntetés azonban a 49. § (1) bekezdése szerint enyhíthető, ha az elkövető nem különleges jogviszonyra tekintettel lett volna köteles a veszélyt vállalni.

(2) Ha az elkövető a cselekmény elkövetésénél tévesen tételezi fel azokat a körülményeket, amelyek őt az (1) bekezdés szerint mentesítenék, csak akkor büntethető, ha a tévedést elkerülhette volna. A büntetés a 49. § (1) bekezdése szerint enyhíthető.”

A két rendelkezés egybevetése a következő képet nyújtja:

A jogellenességet kizáró végszükség részben tágabb, részben szűkebb kört ölel fel, mint a 35. § szerinti eset. Annyiban tágabb, hogy a menthető javak köre rendkívül széles, minden jogtárgyra kiterjedően van megállapítva, továbbá, hogy a mentésre jogosult személyek köre sincs korlátozva. Ugyanakkor természetszerűleg szűkítően hat, hogy a jogszerűség indoka éppen az, hogy a megvédett érdek a károsítottat jelentősen meghaladja.

További különbség, hogy míg a jogellenességet kizáró oknak az sem feltétele, hogy a veszély előidézése tekintetében az elkövető vétlen legyen, addig a bűnösséget kizáró végszükség már akkor sem írható az elkövető javára, ha a veszélyt ő okozta, s az utóbbi esetben csupán a büntetés enyhítéséről szóló rendelkezés nyerhet alkalmazást. Hasonló a helyzet a veszély vállalására vonatkozó, speciális jogviszonyon alapuló kötelesség tekintetében is, amely a 34. §-ban egyáltalán nincs megemlítve, a 35. § viszonylatában ellenben még a büntetés enyhítésének a lehetőségét is kizárja.

A bűnösséget kizáró végszükség esetén az elhárító cselekmény objektíve jogtalan, ezért a törvény csak a legindokoltabb esetekre nézve, csak akkor ismeri el a bűnösség hiányát, ha

saját, hozzátartozó, vagy hozzá közelálló személy veszélybe jutott érdekének mentéséről van szó;

²⁶ Vö. PREISEDANZ, HOLGER: Strafrechtsgesetzbuch. Lehrkommentar. 29. Aufl. Berlin, 1975. 175—176. old.

s ez esetben is csak akkor, ha az érdek oly fontos, hogy megmentése még jogellenes cselekmény elkövetése árán is méltányolható ezért van kizárva e körből a becsület, a tulajdon és más kevésbé jelentős jogtárgyak mentése).

További sajátosság, hogy míg a jogellenességet kizáró változat körében jelentkező putatív végszükség a tévedés általános szabályai szerint ítélendő meg, addig a bűnösséget kizáró végszükség kritériumainak a téves feltételezésére a 35. § (2) bekezdése tartalmaz speciális rendelkezést. Ez utóbbiban egyébként az a korábban már említett álláspont érvényesül, hogy a bűnösséget kizáró végszükség viszonylatában céltalan az egyébkénti tévedésre hivatkozni: a menthető putatív végszükség lényegileg magával a végszükséggel azonos módon zárja ki a bűnösséget. A 35. § (2) bekezdése azonban nem csak ezt deklarálja, hanem még az elkerülhető, vagyis az ilyen értelemben nem menthető téves feltételezést is, méltányolja, s az utóbbi esetre nézve a büntetésnek a 49. § (1) bekezdése szerinti enyhítését teszi lehetővé.

II. Fejezet

A VÉGSZÜKSÉG A SZOCIALISTA BÜNTETŐJOGBAN

A) KÜLFÖLDI SZOCIALISTA ÁLLÁSPONTOK

1. *A végszükség szabályozása az európai szocialista büntetőkódexekben*

a) A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a rendkívüli viszonyok közepette csak 1919. december 12-én kerülhetett sor az általános részt átfogóan szabályozó első írott jogforrásnak, a Vezérelveknek a kihirdetésére. A Vezérelvek azonban a szükséghelyzetek közül még csupán a jogos védelmet szabályozta, biznyságául annak, hogy az ősi „vim vi repellere licet” elve a szocialista büntetőjog számára is a legmagától értetődőbben hasznosítandó örökségek egyike. A másik, szintén időt álló jogelv, vagyis az, hogy bizonyos feltételektől függően a végszükségben elkövetett cselekmény sem büntetést érdemlő, a szovjet büntető törvényhozásban először az OSZSZSZK, s annak nyomán a többi szovjet köztársaság 1922. évi büntetőkódexeiben került kodifikálásra. Ekkor az olyan cselekményt nyilvánították büntetlenné, amelyet, valaki abból a célból követ el, hogy a saját vagy más személy életét, egészségét, egyéb személyiségi jogát vagy vagyoni javát olyan veszélytől mentse meg, amely az adott körülmények között nem volt más eszközzel elhárítható, ha az ily módon okozott sérelem a védett javaknál kisebb jelentőségű. E rendelkezést az 1924. évi Alapelvekkel összhangban 1926—1928. között megalkotott új szövetséges köztársasági büntetőtörvénykönyvek továbbfejlesztették, s ennek eredményeképpen a végszükség fogalmi köre a közösség, kollektív érdekek mentésére is kiterjedt.²⁷

Mint látjuk, a szovjet büntetőjog a végszükség széles körű megvonásával már az első szabályozástól kezdve a legmodernebb álláspontot képviselte. Az ilyen szabályozás amennyire helyes érdemileg, éppoly meghatározó a dogmatikai értelmezés számára: eleve kivonta a talajt az önfenntartási ösztönre hivatkozó téves, de a burzsoá jogirodalomban akkor még előforduló elméletek alól. De a szovjet büntetőjogtudomány számára meghatározó jelentőségűvé vált az is, hogy kezdettől fogva csupán kisebb jelentőségű sérelem okozásával lehetett jelentősebb sérelmet elhárítani. Ilyen esetben ugyanis a végszükségben elkövetett cselekmény büntetlensége már objektíve is feltétlenül megalapozott, s ezért eleve tárgytalanná váltak az olyan elméletek, amelyek a végszükség büntethetőséget kizáró hatását a szubjektív oldalon, az elkövető bűnösségének hiányában vélik felfedezni.

b) Rátérve az európai szocialista országok hatályos büntetőkódexeire, a vonatkozó rendelkezéseik pusztá leírását mellőzzük, mivel azok magyar fordí-

²⁷ Vö. PIONTKOVSKIJ, A. A.: A bűncselekmény tana (oroszul) Moszkva, 1961. 456. old.

tásban is hozzáférhetők.²⁸ Így csupán az egyes ismérvek szerinti egybevetésre szorítkozunk.

A szocialista kódexek végszükségi konstrukcióit összehasonlítva bár eltérésekkel is találkozunk, de bizonyos ismérveket tekintve meg is egyeznek mind egymással, mind pedig számos burzsoá kódex álláspontjával. A végszükség ilyen stabil vonásai

- aa) a veszély közvetlensége, továbbá
- bb) a másként el nem háríthatóság, s végül, hogy
- cc) a végszükségben elkövetett cselekmény nem bűncselekmény.

Megjegyzendő, hogy egyes kódexek az „egyidejű”, a „jelenben fenyegető” kifejezést használják, ezeken azonban pontosan ugyanaz értendő, mint amit a mi terminológiánk szerint a veszély közvetlensége jelent. Ugyanígy nincs gyakorlati jelentősége annak a szövegezési eltérésnek sem, hogy az OSZSZK btk. nem tartalmazza expressis verbis a közvetlenség ismérvét, mivel mind a tudomány, mind a bírói gyakorlat teljesen egységes abban, hogy amennyiben a veszélyhelyzet nem volt közvetlenül fenyegető, az elkövető nem hivatkozhatik a végszükségre, és tetteért büntetőjogi felelősséggel tartozik.²⁹

Az az egyöntetű külföldi törvényi állásfoglalás, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény nem bűncselekmény szerencsésebb, mint a magyar Btk. ama szövegezése, amely a bűncselekményi jelleg kérdését megkerüli, s a többi kizáró okhoz hasonlóan a végszükséget is csupán büntethetőséget kizáró okká nyilvánítja. A hazai szabályozás főleg eljárásjogi konzekvenciájában hátrányos: bár a végszükségben elkövetett cselekmény anyagi jogilag nem bűncselekmény, az elkövető felmentése még sem bűncselekmény hiánya, hanem csupán büntethetőséget kizáró ok címén történik, ami a felmentett személyre nézve méltánytalan hátrányokkal jár (pl. az előzetes fogvatartásért nem kaphat kártalálást).³⁰

c) Mint már az előző fejezetben vázoltuk, századunkban a burzsoá büntetőjogban is mind inkább érvényre jutott az a törekvés, amely a végszükség szűk körű szabályozásával szemben annak kiterjesztését szorgalmazta. A szocialista törvényhozásban azonban nemcsak ez a tendencia érvényesült maradéktalanul, hanem a végszükség egy új, minőségileg magasabb rendű szemléletet tükröző elemmel is gazdagodott. A jugoszláv btk. kivételével ugyanis valamennyi szocialista büntetőkódex — bár eltérő megfogalmazásban — kinyilvánítja azt, hogy a szocialista állami és társadalmi rendet (a mi terminológiánk szerint a közérdeket) fenyegető veszély esetén is az elhárító cselekmény végszükségben elkövetettnek minősül, ennél fogva jogos cselekmény. Az így kiszélesült végszükség (az e vonatkozásban hasonlóan szabályozott jogos védelemmel együtt) tökéletesen kielégíti azt a felfogást is, amely a büntetlenség indokát az állampolgári jogok és kötelességek egységéből a következőképpen vezeti le: „Az alkotmányban foglalt alapvető állampolgári jogokból és kötelességekből kiindulva minden polgár köteles a szocialista társadalmi viszonyokat, a szocialista államot s minden egyes polgár jogait és érdekeit oltalmazni. Másfelől ez az alkotmányjogi kötelesség minden polgárnak azt a jogát foglalja magában,

²⁸ Európai szocialista országok büntető törvénykönyvei (MTA, ÁJI Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai). I—II. k. Budapest, 1973.

²⁹ Vö. PIONTKOVSKIJ: 460. old. aki szerint „Sem a jövendő, sem a már elmúlt veszély nem hozhatja létre a végszükség állapotát.” továbbá DOMAHIN, SZ. A.: A végszükség a szovjet büntetőjogban. (oroszul). Moszkva, 1955. 33. old.

³⁰ Vö. 1973. évi I. törvény (Be) 383. § (1) bek.

hogya a szocialista társadalmi renddel, a szocialista állammal s a polgárok jogaival és érdekeivel szembeni támadásokat, vagy az ezeket a társadalmi viszonyokat fenyegető veszélyeket elhárítsa. Ezek a támadásokkal és veszélyekkel szembeni elhárító cselekmények a szocialista társadalom és az egyes polgárok érdekeit szolgálják, ezért jogszerűek, és nem bűncselekmények.³¹

d) A szocialista kódexeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a veszélyhelyzet előidézésében való vétlenség — a magyar büntetőjogtól eltérően — általában nem ismerve a vonatkozó rendelkezéseknek. Kivétel csupán a jugoszláv btk., amely szerint a gondatlan veszélyelőidezés esetén a bíróság a büntetést enyhítheti,³² amiből kettős következtetés vonható le, és pedíg, hogy a végszükség címén való büntetlenség feltétele a veszély létrejöttében való vétlenség, továbbá, hogy szándékos veszélyelőidezés esetén az elkövető a veszély elhárítása érdekében kifejtett cselekményéért teljes büntetőjogi felelősséggel tartozik.

Am az a körülmény, hogy a jugoszláv btk.-tól eltekintve az összes külföldi szocialista kódexekből egyaránt hiányzik a vétlenség ismerve, nem jelenti azt, mintha e vonatkozásban a büntetőjog-irodalomban olvasható felfogások is egységesek lennének. Természetesen van olyan irányzat is, amely a törvény hallgatását tudatos hallgatásnak tekinti, s ennél fogva közömbösnek tartja, hogy a veszélyt maga az elkövető bűnösen hozta-e létre vagy sem. Ilyen álláspontot képvisel pl. az NDK büntetőjogi tankommentárja.³³ De vannak olyan nézetek is, amelyek az elkövető terhére írható bizonyos szubjektív körülményeknek a törvény hallgatása ellenére is végszükséget kizáró hatást tulajdonítanak. Így Trajnyin szerint nincs végszükség, ha a körülmények, amelyek következtében valaki a cselekményt elkövetni kényszerül, az ő hibájából jönnek létre.³⁴

Magától értetődik, hogy a problémára kiterjeszkedik a téma monografistája, Domahin is. Szerinte amennyiben a személy szándékosan hozza létre a veszélyhelyzetet, előre látva s kívánva vagy belenyugodva, hogy annak elhárítása során harmadik személy jogos érdeke sérelmet fog szenvedni, a büntetőjogi felelősség nem küszöbölődik ki.³⁵

e) A szocialista büntetőkódexek egységesek abban, hogy amennyiben az elhárítás során okozott sérelem nagyobb, vagy legalábbis nyilvánvalóan nagyobb, mint az, amely a megmenteni kívánt jogi tárgyat fenyegette, az

³¹ Vö. *Strafrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Lehrkommentar* b. d. I. (A jogellenességet kizáró okokról szóló anyag rész szerzői: W. NEUHOF és W. ORSCHEKOWSKY). Berlin, 1969. 109. old.

³² Jugoszláv Btk. 12. § (3) bek.

³³ *Strafrecht der DDR.* 113. old.

³⁴ Vö. TRAJNYIN A. N.: A bűncselekmény törvényi tényállása a szovjet büntetőjogban (oroszul). Moszkva, 1951. 349. old. A szándékos és a gondatlan veszélyelőidezésért azonos módon kezelő ezt a nézetet DOHAMIN, 63. old. azzal veti el, hogy a veszély létrehozásában való bűnösség ilyen differenciálatlan megközelítése nem helyes.

³⁵ DOMAHIN, 63. old. A szerző egyébként a 65. s köv. old. kifejezetten is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gondatlan veszélyelőidezés a végszükséget nem zárja ki. E felfogáshoz hasonló, de mégis sajátos nézet olvasható viszont egy újabb keletű munkában. E szerint a gondatlan veszélyelőidezés — ha a cselekmény önmagában megvalósítja valamely bűncselekmény törvényi tényállását — a későbbi végszükségben történő ekövető cselekményéért a büntetőjogi felelősséget — *valószínűleg* — nem küszöböli ki. Más esetekben viszont lehetséges a büntetéstől való mentesítés. Vö. *Szovjet büntetőjog. Általános Rész.* (oroszul). (Szerkesztette: Menyagin, Kriger, Durmanov, Kudrjavcev. A vonatkozó anyag rész szerzője I. M. TYAZSKOVA). Moszkva, 1974. 199. old.

elkövető nem hivatkozhatik végszükségre. Egyebekben viszont az arányosság mértéke szempontjából a kódexek két fő csoportra oszthatók aszerint, hogy aa) csupán enyhébb sérelem okozásával hárrítható el a súlyosabb sérelemmel fenyegető veszély (bolgár,³⁶ csehszlovák,³⁷ OSZSZSZK btk.³⁸);

bb) a megmentett és a feláldozott javak azonossága, vagyis az ún. arányazonosság esete még végszükségnek minősül (jugoszláv,³⁹ lengyel,⁴⁰ román⁴¹ btk.).

Nem lehet egyértelműen állást foglalni az NDK btk. arányossági szabályozását illetően. E btk. ugyanis nem a kollízióba került jogi tárgyakat ért, illetőleg fenyegető sérelem között kíván meg valamiféle arányosságot, hanem egészen általános formában az elhárító cselekmény és a veszély közötti viszonyról szól („... ha a cselekmény a veszély fajtájához és mértékéhez mért viszonyban áll”).⁴² Ezáltal az arányosság ismérve elrelativizálódik, s ennek felel meg az NDK büntetőjogi tankommentárjában olvasható az a nézet is, amely különbséget tesz aszerint, hogy az elhárító cselekmény a veszélyt kiváltó, avagy más dolog ellen irányult-e. Az előbbi esetben az elhárítás során okozott sérelem hasonlóan nagy vagy nagyobb is lehet, mint a dolog által fenyegető veszély, csupán feltűnő aránytalanságban nem állhat vele. Ha viszont a végszükségi cselekmény a veszélyhelyzet létrejöttével összefüggésben nem álló dolog ellen irányul, akkor a veszély elhárítása érdekében nem szabad nagyobb, éppoly nagy, vagy csak lényegtelenül kisebb sérelmet okozni, mint amilyen fenyeget.⁴³

Bár az arányosságra nézve az NDK büntető törvénykönyvénel minden szocialista kódex sokkal egyértelműbb ismérvet nyújt, vannak köztük olyanok is, amelyek a túl merev szabályozást a „nyilvánvalóan” kifejezés beiktatásával kívánják csökkenteni. Így a végszükség keretein a csehszlovák btk. alapján csak a „nyilvánvalóan azonos”, a lengyel és a román btk. értelmében pedig csupán „a nyilvánvalóan súlyosabb” sérelem okozása esik kívül, vagyis az alig összemérhető, illetőleg kétséges helyzetekben az arányosság ismérve a törvény kifejezett rendelkezése szerint is a mentési cselekmény kifejtőjének javára értelmezhető.

A mondottaktól eltekintve a szocialista büntetőkódexek egyértelmű szabályozással foglalnak állást az arányosság szűkebb, vagy tágabb megvonása mellett, s a tételes jogi rendezést az elmélet is következetes érveléssel támasztja alá. E téren különösen érdekes számunkra a szovjet koncepció elméleti megindokolása. Így pl. Piontkovszkij véleménye szerint „A védett és a sértett érdek közötti arányosság követelménye azzal indokolható, hogy az elkövetett cselekmény — tárgyi szempontból — társadalomra csak akkor minősíthető veszélytelennek, ha a végszükségben elkövetett cselekménnyel kisebb kár okozásával nagyobb kárt lehet elhárítani... egyik érdek megvédése másik érdeknek okozott ugyanolyan kárral nem küszöböli ki az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességét... ezekben az esetekben... csak a büntetés enyhítésének van helye. A szovjet büntetőjog nem engedi meg a saját életnek veszélytől való

³⁶ Bolgár btk. 13. cikk (1) bek.

³⁷ Csehszlovák btk. 14. §.

³⁸ OSZSZSZK btk. 14. cikk.

³⁹ Jugoszláv btk. 12. § (2) bek.

⁴⁰ Lengyel btk. 23. cikk. 1. §.

⁴¹ Román btk. 45. §, amely szerint azonban a végszükség csak akkor kizárt, ha az elkövető tudatában is volt a nyilvánvalóan súlyosabb sérelem okozásának.

⁴² NDK btk. 18. § (1) bek.

⁴³ Strafrecht der DDR. 113—114. old.

megmentése érdekében más személy életének elpusztítását... Ennélfogva emberi élet kioltása emberölésnek tekintendő még akkor is, ha ez egyedüli módja volt a saját élet megmentésének.”⁴⁴

Az idézett indokolás, amely a Szovjetunióban ma is uralkodó felfogásnak tekinthető,⁴⁵ s amely az arányosság kérdésében a szigorúbb álláspontot elfoglaló bolgár és csehszlovák büntetőjogra is nyilván érvényes, nem győz meg ugyan arról, hogy a veszély azonos sérelem okozásával (így az életet élet árán) mentő személy cselekménye már büntetést érdemlő lenne, azt azonban teljes mértékben megalapozott érvelésnek tartjuk, hogy a végszükség a bűncselekmény első fogalmi elemét, a cselekmény társadalomra veszélyességét valóban csak az olyan változataiban zárja ki, ha súlyosabb sérelem bekövetkezését hátrítják el csekélyebb sérelem okozása által. Erre a kérdésre azonban még visszatérünk.

f) A túllépésről szóló rendelkezéssel a végszükséget szabályozó törvényhelyet csak a jugoszláv és a lengyel btk. egészíti ki. E két kódex szerint ilyen esetben a bíróság a büntetést enyhítheti, kivételes méltánylást érdemlő esetben pedig mellőzheti is.⁴⁶

Bár az NDK büntetőjogi tankommentárja szerint már nem jelent végszükséghelyzetet, mégis az NDK btk. 18. §-ának a (2) bekezdése is figyelmet igényel, amely szerint aki az életet, vagy egészséget a jelenben fenyegető és más-ként meg nem szüntethető veszély folytán vétkesen heves izgalmi állapotba kerül, vagy került, vagy nagymértékben kétségbe esik, s ezt a veszélyt mások élete, vagy egészséges elleni támadással próbálja elhárítani, azzal szemben a büntetés rendkívüli enyhítésére, kivételesen pedig annak mellőzésére kerülhet sor.

Megjegyzést igényel továbbá, hogy a büntetés kiszabásáról szóló rendelkezések között a csehszlovák btk. 33. §-ának f) pontja, valamint a román btk. 73. §-ának a) pontja kifejezetten enyhítő körülményként szabályozza azt, ha a cselekményt végszükséghelyzetben, bár annak nem minden feltételét realizálva, illetőleg annak határait túllépve követték el. Ez egyébként a román büntetőjogban a törvényi szankción minimum nagymértékű leszállását is maga után vonja, ami csak törvényszerkesztési szempontból jelent eltérést az olyan kódexektől, amelyek a büntetés rendkívüli enyhítésére lehetőséget nyújtó túllépést a végszükségről szóló rendelkezések körében tárgyalják.

Az előadottakból kitűnően a végszükség viszonylatában a legszigorúbb álláspontot a szovjet és a bolgár büntetőjog képviseli; az elhárított és az okozott sérelem azonossága nemcsak túllépés, de egyben olyan túllépés, amelynek méltánylására még büntetés-kiszabási szempontból sincs kifejezett rendelkezés. S ez pedig annál inkább sajátos, mivel a jogos védelem túllépését mindkét kódex nemcsak az általános részben honorálja valamilyen módon,⁴⁷ de ezen felül azt az élet és testi épség elleni bűncselekmények körében igen alacsony szankciót maga után vonó privilegizáló körülményként is szabályozza.⁴⁸

⁴⁴ Vö. PIONTKOVSKIJ i. m. 463. old.

⁴⁵ Vö. Szovjet büntetőjog 198. old., továbbá GELFER, M.: Jogos védelem és végszükség a külföldi szocialista kódexekben. Magyar Jog, 1973. évi 5. sz. 295. old.

⁴⁶ Jugoszláv btk. 12. § (3) bek., lengyel btk. 23. cikk 2. §.

⁴⁷ OSZSZSZK btk. 38. cikk 6. pont; bolgár btk. 12. cikk (3) bek.

⁴⁸ OSZSZSZK btk. 105. és 111. cikk; bolgár btk. 119. cikk.

2. A végszükség jogi természetére vonatkozó nézetek a szovjet és az NDK-beli büntetőjog-irodalomban

Eltekintve a bolgár btk.-tól, amely a végszükséget már a maga részéről kifejezetten társadalomra veszélyességet kizáró okká nyilvánítja („Nem társadalomra veszélyes az a cselekmény, amelyet végszükségben követtek el”), a többi szocialista kódex nyitva hagyja a kérdést, s a tudományra bízva annak megválaszolását, hogy milyen okból nem valósít meg bűncselekményt az egyébként valamely diszpozíció keretei közé illő, de végszükségben elkövetett cselekmény.⁴⁹

a) A szovjet büntetőjog-tudományban általánosan elfogadott vélemény szerint a végszükségben elkövetett cselekmény bűncselekményi jellegét objektív alapon veszíti el, ennél fogva a törvény által előírt feltételek megléte esetén a bűnösség kérdése fel sem merül. Eme egységes kiindulópont mellett azonban mégis kétféle irányzat alakult ki.

Az uralkodónak mondható felfogás szerint a végszükségben elkövetett cselekmény nem társadalomra veszélyes, ezért nem jogellenes, és nem bűncselekmény. Az arányosság kapcsán már láttuk, hogy Piontkovszkij is ezt vallotta, de ugyanilyen értelmezésről számol be a téma monográfistája, Domahin is.⁵⁰ Ez a nézet a szovjet büntetőjog viszonylatában tagadhatatlanul következetes és logikus. Mivel a szovjet büntetőjog szerint a végszükség szükségképpen valamely fontosabb érdek megővését tételezi fel egy kevésbé jelentős érdek feláldozása árán, az elhárító cselekmény a konfliktusoknak mindig a társadalom számára a leginkább kedvező feloldását jelenti, így az ennek megfelelően történt sérelemokozás nem veszélyes a társadalomra, sőt ellenkezőleg, az elhárítástól való tartózkodás, a kevésbé jelentős jogtárgynak a fontosabb rovására való épen hagyása sértené a társadalom érdekeit. Mindebből pedig véleményünk szerint az is következik, hogy az értékösszemérés hegeli elve módosult tartalommal a szocialista büntetőjogban is érvényes, s ilyen tartalommal a végszükség társadalomra veszélyességet kizáró okként való értelmezésének az elvi alapja.

A másik irányzat fő képviselője Trajnyin, aki úgy véli, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény társadalomra veszélyes, de nem jogellenes, s ezért nem bűncselekmény. Ez a nézet a jogi természet szempontjából éles különbséget tesz az általa is társadalomra veszélyességet kizáró okként elismert jogos védelem, valamint a többi szükségcselekmény között, amely utóbbiak jogszerűségének szerinte mások az eredői.⁵¹ A végszükség jogi természetének ilyen

⁴⁹ E dolgozat megírása során csupán szovjet és NDK-beli forrásmunkákat volt módunk tanulmányozni. Feltételezhető ugyan, hogy a szovjet szerzők állásfoglalásai hatással voltak más szocialista országok büntetőjog-tudományára is, sőt ez a hatás bolgár viszonylatban még a btk. szövegében is kifejezésre jut, ám a kódexek egy része — mint láttuk — a szovjet büntetőjogtól eltérően az arányosságot az elhárított és az ennek érdekében okozott sérelem azonossága esetére is elismeri, ami a végszükség jogi természetére vonatkozó felfogás kialakításánál nagyon is lényeges körülmény. (Így az utóbbi kódexek viszonylatában távolról sem zárható ki az olyan értelmezés lehetősége, amely a végszükségben bűnösséget kizáró okot lát. Ám az ilyen feltételezések helyett célszerűbb az általunk ismert munkákra korlátozódni.)

⁵⁰ Vö. DOMAHIN: 10—18. old.

⁵¹ TRAJNYIN, 341—342. old. a következőket írja: „A végszükség helyzet két jogos érdek összeütközése, ezért jogi természete nem lehet ugyanolyan, mint a jogos védelemé. Nincs tehát alap annak elismeréséhez, hogy a végszükség a jogos véde-

értelmezése mögött az a meggondolás húzódik meg, hogy a végszükségben elkövetett cselekmény jogos érdeket sért, s két jogos érdek kollíziója esetén az érdekek rangsorolása a sértő cselekmény társadalomra veszélyességét nem, hanem csupán a jogellenességét zárhatja ki. Ámde az, hogy a végszükség jogi természetének ilyen jellemzése mellett a jogellenesség a társadalomra veszélyességtől elszakadt kategóriává válik, ellenvetésekre készlet. Amennyire kétségtelen, hogy a társadalomra veszélyesség a jogellenesség nyilvánítás materiális indoka, éppoly nyilvánvaló, hogy a jogellenességet kizáró okoknak is kell hogy legyen tartalmi indokuk. S mivel Trajnjin az utóbbi kérdésre érdemi választ nem ad, a kizáró okok síkján a jogellenesség pusztán formális kategóriává degradálódik.⁵²

b) A jogellenességet kizáró oknak nevezi — több más okkal együtt — a végszükséget az NDK büntetőjogi tankommentárja is.⁵³ Ez történhetett természetesen az egyszerűség kedvéért is: az NDK büntetőjoga szerint ugyanis a bűncselekmények materiális tartalma kettős, a büntetteké a „Gesellschaftsfährlichkeit”, a vétségeké pedig a „Gesellschaftswidrigkeit”, s hosszadalmas lenne a kizáró okokat mindkettőre utalva jelölni. Ám ettől eltekintve is úgy tűnik, hogy a rendszerezést számunkra szokatlan alapon eszközlik, s „Nötigungstand” néven a kényszer és a fenyegetés is a jogellenességet kizáró okok között szerepel.⁵⁴ Mindehhez járul az a jellemzés, amely szerint a jogos védelem, a végszükség stb. nemcsak jogellenességet kizáró ok, hanem egyszersmind a büntetőjogi felelősséget és a bűnösséget kizáró ok is.⁵⁵ Az erre vonatkozó fejtegetés azonban zavart keltő és számunkra hasznosíthatatlan, mivel ily módon a végszükség jogi természetének egyértelmű megjelölésével a munka végül is adós marad.

B) A VÉGSZÜKSÉG A MAI MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN⁵⁶

1. A végszükség büntetőjogi természete

a) Korábban hatályos büntető törvénykönyvünk, az 1961. évi V. tv., a Btá nyomán immár „hagyományosan” a büntetlen végszükségi cselekvések körébe vonta az elhárítottal azonos sérelem okozását, vagyis az ún. arányazonosság esetét is. A hazai irodalomban ugyanakkor uralkodó volt az a felfogás, amely a végszükséget egységesen a cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró okként értelmezte. E nézet a szovjet büntetőjog-tudományból származott, ahol

lemhez hasonlóan, teljesen kiküszöböli a cselekmény társadalomra veszélyességét. Másrészt nem lehet kétségbe vonni, hogy a végszükséghelyzet kizárja a büntetőjogi felelősséget. Ebből elkerülhetetlen a következtetés, hogy a végszükséghelyzet a jogellenességet zárja ki.”

⁵² Lényegileg hasonló érveléssel bírálja Trajnjin nézetét DOMAHIN, i. m. 19. old., s ez utóbbival egyetértve PIONTKOVSKIJ 457. old. is.

⁵³ Strafrecht der DDR. 109. old.

⁵⁴ Ugyanott, 114—115. old. A szóban forgó tankommentár egyébként bár a kényszer és a fenyegetést felölelő „Nötigungstand”-ot a jogellenességet kizáró okok közé sorolja, az ilyen állapotban elkövetett cselekménnyel szemben a jogos védelmet mégis megengedhetőnek tartja.

⁵⁵ Strafrecht der DDR. 109. old.

⁵⁶ Mielőtt a hatályos jog elemzésébe kezdenénk, szükségesnek látszik annak előrebocsátása, hogy az 1978. évi IV. tv. hatályba lépése a végszükség korábbi hazai szabályozásához képest igen lényeges változást jelent, éspedig nemcsak az arányos-

azonban az a tételes joggal tökéletesen összhangban van, mivel az ottani szabályozás szerinti helyzet, vagyis a súlyosabb sérelem elhárítása enyhébb sérelem okozása árán, társadalmilag éppenséggel előnyös. Erre figyelemmel, a végszükség büntetőjogi természetére vonatkozó fenti álláspontnak az eltérő törvényi szabályozásra tekintet nélkül történt mechanikus átvétele joggal keltett aggályokat.

A mechanikus átvétel helyességének már az is ellene szólt, hogy ez esetben ugyanaz a cselekmény — ti. az elhárítottal azonos sérelem okozása — a szovjet büntetőjog szerint társadalomra veszélyes, nálunk viszont állítólag nem volt az. Természetesen a különös rész viszonylatában előfordulhat, hogy az eltérő sajátosságok folytán valamely cselekménytípus társadalomra veszélyessége nem mindenütt egyformán alakul, s emiatt az adott cselekményt az egyik országban bűncselekménnyé nyilvánítják, a másokban ellenben büntetlenül hagyják. A végszükségi arányosság elvi kihatásait azonban a társadalomra veszélyesség szempontjából aligha befolyásolhatják helyi sajátosságok, az objektív veszélyesség megléte, vagy hiánya mindenütt csakis egyféleképpen alakulhat, ennél fogva a mégis meglévő eltérő szabályozás eltérő magyarázatot igényel. Erre figyelemmel véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

aa) Arra nézve, hogy a szükséghelyzetben elkövetett cselekmény mikor társadalomra veszélyes, és mikor nem, a szovjet büntetőjog és büntetőjogtudomány képviseli a helyes álláspontot. Közismert ugyanis, hogy végszükség esetén általában jogos pozíciók kollíziójáról van szó, ennél fogva a veszély elhárítása másra önmagában véve társadalomra veszélyes, s ezt a veszélyességet csak kifejezett társadalmi előny, vagyis az küszöbölheti ki, ha jelentősebb érdek menekül meg jelentéktelenebb feláldozása árán. A társadalomra veszélyesség ontológiai jellegéből következik viszont, hogy az arányosság utóbb említett alakulása esetén a végszükségben elkövetett cselekmény nálunk sem veszélyes a társadalomra.

bb) Az olyan szocialista kódexek viszonylatában azonban, amelyek a végszükségről szóló rendelkezéseikben az elhárított és az okozott sérelem azonosságának az esetére is büntetlenséget biztosítanak, arányazonosság esetén — álláspontunk szerint — a végszükség már nem a cselekmény társadalomra veszélyességét, hanem érdemben csupán az elvárhatóságot zárja ki. (Meggjegyzést igényel, hogy az elvárhatóság bűncselekményfogalmi szerepe a hazai büntetőjog-irodalomban a 70-es évek eleje óta kezdett újból elismerést nyerni, de nem mint a bűnösség eleme, hanem mint ún. felróhatósági összetevő. Azok ugyanis, akik a bűncselekményfogalom elemévé a bűnösség helyett a bűnösséget is felölelő felróhatóságot nyilvánítják, egyetértenek abban, hogy a felróhatóság előfeltétele a törvény által meghatározott életkor betöltése, elemei

ság kérdését illetően, hanem egyszersmind az intézmény büntetőjogi természetének elméleti értelmezése számára is. Valamint törvényi módosításra természetesen szükség volt. Ez utóbbi megállapítás igazolására elkerülhetetlen azoknak a dogmatikai problémáknak a bemutatása, amelyek — elsősorban a végszükség büntetőjogi természetével kapcsolatban — a Btá és az 1961. évi V. tv. hatálya idején az irodalomban felmerültek, másfelől pedig szükséges azért is, mert e kérdések ismerete a végszükség egész problematikájának, sajátos arculatának megismeréséhez elengedhetetlenül hozzátartozik.

pedig a beszámítási képesség, továbbá a szándékosság és a gondatlanság, valamint az elvárhatóság.)⁵⁷

A végszükség kettős büntetőjogi természetére vonatkozó felfogásunk helytelenségéről nem győztek meg azok, akik a végszükséget annak minden változatára nézve társadalomra veszélyességet kizáró okként értelmezték. Többségük ugyanis az ilyen álláspontot csupán közli, de semmivel sem indokolja,⁵⁸ ám Békésnek az a szüksézávon megállapítása sem látszik kielégítőnek, hogy a társadalomra veszélyességet a magatartás társadalmilag elismert célja, és a menekülő vétlensége zárja ki.⁵⁹ A vétlenség ugyanis a végszükség büntetőjogi természetére nézve mit sem mond, a társadalmi elismertség pedig nemcsak a társadalomra veszélyesség, hanem az elvárhatóság hiányából is fakadhat. Így pl. az, hogy a hozzátartozó nem köteles feljelentést tenni, társadalmilag is elismert, ám a hozzátartozói viszonyt ennek ellenére az adott relációban sem tekinti senki társadalomra veszélyességet kizáró oknak.

Az is előfordult, hogy ugyanaz a szerző, aki a végszükséget magától értetődőként egységesen társadalomra veszélyességet kizáró oknak tekintette, az arányossággal kapcsolatban a következőket írta: „Valójában azonos fokú veszélynek másra történő áthárítása... a szocialista erkölccsel ellentétes. Büntető törvénykönyvünk új általános része azonban... számot vetett azzal, hogy szocializmust építő népi demokratikus államunk polgárainak a fejlettsége ezen a téren is alatta marad a szovjet polgár fejlettségének.”⁶⁰ Ám ha ez igaz, joggal vehető fel a kérdés, hogy az elhárítással azonos sérelem okozása esetén a végszükség miatt a cselekmény objektív társadalomra veszélyességét, s miért nem a bűncselekményfogalom szubjektív elemét zárja ki.

Azt, hogy a végszükséget miért tartja társadalomra veszélyességet kizáró oknak, részletesen és többsikúán csak Földvári indokolta meg. Érveinek egyike kétségtől objektív alapon nyugszik, nevezetesen az, hogy „A szükséges és arányos cselekmények nem veszélyesek a társadalomra, sőt bizonyos esetekben egyenesen hasznosak.”⁶¹ Igen gyakran ez természetesen helytálló, ám arra már nem szolgáltat bizonyítékot a szerző, hogy tétele az arányosság minden változatára (így az ún. arányazonosságra) is érvényes volna. Az elsőként kifejtett érve azonban nem is ez, hanem (a jogos védelemmel való bizonyos összefüggésre utalástól eltekintve) a következő jellemzés: „Jogilag menthető a cselekmény azért, mivel az emberi természettel megegyezik az az eljárás, hogy az ember a neki fel nem róható módon keletkezett veszélyből igyekszik magát és javait menteni. Ha viszont elismerjük a saját személye és javai megmentésének

⁵⁷ Vö. TOKAJI, i. m. 42. s. köv. old., továbbá VISKI: Tézisek a bűncselekményfogalom felépítéséhez. (A későbbiekben Tézisek) Állam- és Jogtudomány, 1974. évi 3. sz. 401. old.

⁵⁸ Vö. KÁDÁR: Büntetőjog, Általános Rész. Budapest, 1952. 198. old.; továbbá Büntetőjog. Általános Rész I. k. (Szerk.: KÁDÁR MIKLÓS; a vonatkozó anyaggrész szerzője: SCHULTHEISZ EMIL) Budapest, 1966. 212. old. (a továbbiakban Egységes jegyzet); KÁDÁR KÁLMÁN: A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 334. old.; A büntető törvénykönyv kommentárja I. k. Budapest, 1968. (a vonatkozó anyaggrész szerzője: BÉKÉS IMRE), 177. old.; Büntetőjog. Általános rész I. k. (Szerk.: PINTÉR JENŐ, Budapesti kari jegyzet. A vonatkozó anyaggrész szerzője KÁROLY ENDRE) Budapest, 1973. 177. old.

⁵⁹ BÉKÉS: Magyar büntetőjog I. Általános rész. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. (A továbbiakban Békés), Budapest, 1973. 203. old.

⁶⁰ KÁDÁR, 197. old.

⁶¹ FÖLDVÁRI: Büntetőjog. Általános rész (Pécsi kari jegyzet). Budapest, 1974. 134. old.

a jogosságát, el kell ismernünk ugyanazt mások személye és javai, valamint a közérdek vonatkozásában is.⁶² „Am részünkről úgy véljük, hogy az emberi természetre, mint a cselekmény társadalmi kihatásait nem befolyásoló szubjektív körülményre való hivatkozás nem az objektív társadalomra veszélyesség, hanem csupán az elvárhatóság hiányának az igazolása alkalmas; végszükséghelyzetben az emberi természettel ellentétes eljárás senkitől sem várható el. Ilyen körülmények között arra a következtetésre kellett jutnunk, miszerint egyetlen szerzőnek sem sikerült annak kimutatása, hogy az új Btk.-t megelőző hazai jog által szabályozott végszükség valamennyi változata valóban a cselekmény társadalomra veszélyességét zárta volna ki.⁶³

b) A hazai büntetőjog-tudományból sem hiányzik az a nézet, amely szerint a végszükségben elkövetett cselekmény társadalomra veszélyes, de nem jogellenes. Ezt a felfogást nálunk Viski alakította ki, éspedig Trajnyintól teljesen független megfontolások alapján. Eszerint bár a jogilag tolerált cselekmények a maguk összességében nem ellentétesek a társadalmi renddel, az mégiscsak erőltetetten mondható, hogy a társadalomra veszélyesség törvényi fogalmát nem merítik ki. Így pl. annak a cselekménye, aki a végszükséghelyzetből testi sértés okozása árán menekül, sérti az „állampolgárok személyét”, vagyis az ilyen cselekmény a törvény szerint társadalomra veszélyes, csak nem jogellenes, s az utóbbi miatt nem bűncselekmény.⁶⁴

A társadalomra veszélyes cselekmény törvényi fogalmát meghatározó rendelkezésnek a pusztán nyelvtani értelmezésén alapuló ilyen álláspont sem általánosságban, sem a végszükségre vonatkozóan nem helyeselhető. Ha a jogellenesség hiánya nem a társadalomra veszélyesség hiányából következik, a jogellenességet kizáró okok pusztán formális kategóriákká válnak, s az olyan kérdésre, hogy pl. a végszükségben elkövetett cselekmény miért nem jogellenes, azt a semmitmondó választ kapjuk; azért nem, mert a jog megengedi.

A teljesség kedvéért meg kell jegyezzük, hogy Viski az álláspontját legutóbb már a következőképpen foglalta össze: „A jogellenességet kizáró ok hatályosulása folytán nem jogellenes cselekmény ugyan szabály szerint nem is veszélyes a társadalomra, hiszen éppen emiatt nem jogellenes, de kivételesen a nem jogellenes cselekmény mégis maradhat társadalomra veszélyes. Büntetendőségének elenyészése ilyenkor nem a társadalomra veszélyesség hiányának a következménye, hanem más kriminálpolitikai megfontolásoké.” A továbbiak-

⁶² FÖLDVÁRI, i. m. 132. old.

⁶³ Csúpan a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy (a szocialista jogirodalomban elő sem forduló) olyan vélemény, miszerint a végszükség egyértelműen elvárhatóságot kizáró ok, szintén tarthatatlan lenne. Az ilyen értelmezés ugyanis azt hagyná figyelmen kívül, hogy igen gyakran, éspedig az okozottnál jelentősebb sérelem elhárítása esetén a cselekmény objektíve is hasznos és így nem veszélyes a társadalomra. Az ilyen megközelítésből is az derül ki tehát, hogy a korábbi törvényünk, és az azzal e vonatkozásban megegyező álláspontot képviselő külföldi szocialista kódexek által szabályozott végszükség sajátosan kétarcú intézmény; van, amikor a társadalomra veszélyességet, s van mikor csupán az elvárhatóságot kizárja.

⁶⁴ Vö. VISKI: A veszélyeztetés, mint materiális bűncselekmény. Állam- és Jogtudomány, 1968. évi 1. sz. 70—72. old. E nézetet is ismertetve, ellentétesen BÉKES, 195. old., továbbá TOKAJI, 33—34. old., aki szerint a jogos védelem, végszükség stb. esetén a cselekmény társadalomra veszélyességét az küszöbölti ki, hogy a jogtárgysértést, illetőleg a veszélyeztetést megfelelő társadalmi előny kellőképpen kompenzálja. Erre is figyelemmel a társadalomra veszélyes cselekmény teljes fogalma, az utóbbi felfogás alapján a „megfelelő társadalmi előnnyel nem, vagy nem kellően kompenzált jogtárgysértés, illetőleg veszélyeztetés”.

ban azonban nem a szerinte is tipikus, hanem a kivételes alapján általánosít, s e munkájában is mindenütt jogellenességet kizáró okokról szól.⁶⁵ Ilyen alapon maradvá bár, az mégis figyelemre méltó, hogy ezúttal egyrészt a jogellenességet, másrészt a felróhatóságot (elvárhatóságot) kizáró végszükség megkülönböztetésével is számot vet.⁶⁶

Az előadottak átgondolása arról győzött meg bennünket, hogy a végszükség büntetőjogi természetének a problémája korábbi törvényünk alapján aligha volt megnyugtatóan megoldható. A társadalomra veszélyességet kizáró okként való értelmezés nem volt érvényes az arányosság határesetére, az elvárhatóság oldaláról való megközelítés téves volt az arányosság többi esetében, végül a (társadalomra veszélyességtől izolált) jogellenességet kizáró okká nyilvánítás a szocialista büntetőjog viszonylatában érdemi válasznak nem is tekinthető.⁶⁷

c) Az 1978. évi IV. törvény az intézmény korábbi hazai szabályozását akként módosította, hogy az arányazonosság esetét kizárta a jogszervi végszükségi cselekvések köréből. Ezáltal a végszükségnek a cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró okként való értelmezése — de lege lata — tételesen jogilag is megalapozottá vált, s másfelől az is tény, hogy új törvényünk a túllépésről szóló rendelkezések beiktatásával a maga részéről is elismeri, hogy a végszükség helyzetben szubjektív körülménynek is jelentősége lehet.

A túllépésre vonatkozó rendelkezésekben foglalt ijedtség, vagy menthető felindulás — mint a beszámítási képességet kizáró, ill. korlátozó speciális tudatzavar — figyelembe vétele azonban nem tükrözi a végszükségben cselekvő személy valóságos helyzetét. Ilyen pszichikai állapot valóban létrejöhet, de jelentőséghez általában nem a szembenálló érdekek összemérésénél, hanem inkább a másként el nem háríthatósággal kapcsolatos túllépés viszonylatában juthat. Ez az értelmezés megfelel a törvény szövegének is, a 30. § (2) és (3) bekezdése ugyanis a (implicite: a fenyegető és az okozott) „sérelem nagyságának a felismerését” kizáró, ill. korlátozó ijedtségről, vagy menthető felindulásról szól, ennél fogva e rendelkezések alkalmazhatók abban az esetben is, ha pl. valaki az életét fenyegető veszélyhelyzetből menekülendő, másnak halálát okozza, jóllehet az elhárítás érdekében erre nem volt szükség, a körülmények azonban az elkövetőben olyan ijedtséget váltottak ki, hogy e tényt képtelen volt felismerni. Az ehhez hasonló helyzetek azonban — ellentétben a jogos védelemmel —, a végszükségre nem jellemzőek oly mértékben, amely egy ilyen speciális szabályozást indokoltta tenne. A mégis előforduló esetekre pedig a Btk. 24. §-ának

⁶⁵ Vö. VISKI: Tézisek, 392. s köv. old.

⁶⁶ Vö. ugyanott, 408. old.

⁶⁷ Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy korábbi törvényünk alapján a végszükség kétarcúságára vonatkozó saját álláspontunk is csak kényszermegoldás lehetett, éspedig nemcsak azért, mert teljesen szokatlan egy egységes büntetőrendelkezés keretei közé illő eseteket bűncselekményfogalmi szempontból kétféleképpen értelmezni, hanem azért is, mert ilyen keretek között e megkülönböztetésből csak kevés konzekvenciát lehet aggálymentesen levonni. Olyan konzekvencia természetesen levonható, sőt helyeselhető is, hogy amennyiben a végszükség az azonos sérelem okozás miatt a társadalomra veszélyességet már nem zárja ki, a mentési cselekmény, mint objektíve jogtalan támadás, jogos védelmi helyzetet hozhat létre. De hogy egyetlen ellenpéldát is említsünk, ilyen szabályozás mellett a vélt végszükség szempontjából a kétarcúságnak semmiféle következménye nem lehet; hiába alakult ki a burzsoá jogirodalomban olyan nézet, hogy az elvárhatóságot kizáró ok menthető téves feltételezése annak valóságos fennforgásával (így a menthető putatív végszükség a valóságos végszükséggel) egyenértékű, nálunk szerfelett visszas lenne attól az elvtől részlegesen eltérni, hogy a vélt végszükség minden változata csakis a tévedésről szóló rendelkezések alapján oldható meg.

általános rendelkezései aggálytalanul alkalmazhatóak lennének, annál inkább, mivel a hasonló helyzetekben amúgy is kizárólag az említett rendelkezések alapján lehet csak eljárni. (Így pl. ha valaki ijedtsége folytán nem a legenyhébb módot választva hárítja el az életét fenyegető veszélyt, s ily módon okoz másnak súlyos testi sértést, a 30. § vonatkozó rendelkezései már egyáltalán nem kerülhetnek alkalmazásra. Am ettől eltekintve is minden olyan esetben, amikor az elkövető beszámítási képességét érintő tudatzavaránál fogva tévesen ítéli meg helyzetét, a jogalkalmazónak általában a 24. §-ra kell visszatérnie. Ilyen körülmények között tehát e speciális rendelkezés alkalmazására elvileg is csak rendkívül ritkán kerülhet sor.

A végszükség lényegéből fakad viszont, hogy az esetek többségében a fenyegető veszély elhárítása éppenséggel mérlegelést, megfontoltságot tételez fel. E kiindulópont mellett is előfordulhatnak azonban olyan esetek, amelyek helyes megítélésénél szubjektív körülményeket is figyelembe kell venni. Szélsőséges példával élve: ha a biztosító kötéllal összekapcsolt két hegymászó egyike szakadék felé csúszik és társa — érezvén, hogy nem bírja tovább tartani — a kötelel elvágva menekül a fenyegető veszélyből, e tettéért — de lege lata — teljes büntetőjogi felelősséggel tartozik. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy az ilyen cselekmény — bár az értékösszemérés elve alapján már kétségekívül veszélyes a társadalomra —, az adott esetben normálisan motiválnak tekinthető, s az általános társadalmi felfogás szerint sem büntetést érdemlő.

Kiemelést igényel, hogy az elvárhatóság kritériumának a végszükségnél történő figyelembe vétele nemcsak az élet, és — a szűkebb értelemben vett — személyiségi jogok körébe tartozó egyéb jogvédele érdekében mentése esetén képezhető el, hanem vagyoni érdekek szembekerülésénél is, és pedig nemcsak azért, mert kifejezett tételesjogi rendelkezés mellett az elvárhatóság hiányának megítélésénél a bíróság már figyelembe vehetne bizonyos további szociáletikai szempontokat, de másfelől azért is, mert a vagyoni reparációra vonatkozó köteletséget a büntetőjogi felelősségre vonás alóli mentesülés egyébként sem küszöböli ki.⁶⁸ (Természetesen vagyoni érdekek kollíziója esetén a társadalomra veszélyességet kizáró végszükségi rendelkezés általában maradéktalanul alkalmazható, főként azért, mivel e körben mérhető a szembenálló javak értéke viszonylag a legadekvátabb eszközökkel.)

d) A mondottakból kitűnően a végszükség kétarcúságával való számvetést de lege ferenda kívánatosnak tartjuk. Ebből a szempontból felfogásunk közel áll Viski László álláspontjához, aki szerint „... olyan megoldásra volna szükség, amelyik egyfelől az elhárítani célzottnál kisebb sérelmet okozó cselekmény feltétlen büntetlenségét mondaná ki, másfelől azonos, vagy az elhárítani szándékoltnál nem aránytalanul nagyobb jogsérelmet okozó cselekményeknél a másként cselekvés elvárhatóságának hiányában biztosítana büntetlenséget, vagy esetleg vagylagosan korlátlan enyhítési lehetőséget.”⁶⁹ Ilyen szabályozás esetén az elmélet a tételes joggal is összhangban értelmezhetné az első változatot társadalomra veszélyességet kizáró oknak, a másodikat pedig elvárhatósági kérdésnek. Az idézett javaslatnak az utóbbira vonatkozó részét is csak annyiban vél-

⁶⁸ Vö. Ptk. 107. § (2) bek. Megjegyzést igényel, hogy a hazai szerzők a végszükség viszonylatában mindeddig nem fordítottak kellő figyelmet arra a körülményre, amelyet a szovjet irodalom — helyesen — szükségesnek lát hangsúlyozni, hogy ti. a végszükség abban is különbözik a jogos védelemtől, hogy az előbbi esetben a sértettnek a polgári jog alapján (teljes vagy részleges) kártérítés jár. Vö. PIONTKOVSZ-KIJ, i. m. 464. old., továbbá Szovjet büntetőjog, 200. old.

⁶⁹ VISKI: Tézisek, 408. old.

jük pontosítandónak, hogy az elvárhatóság teljes hiányának feltétlen büntetlenséget lenne indokolt maga után vonnia, míg a büntetés korlátlan enyhítési lehetőségének a korlátozott elvárhatóságot kellene értékelhetővé tennie.

2. A végszükség ismérvei hatályos jogunk szerint

a) A menthető jogi tárgyak köre — a többi szocialista kódexel összehangban — nálunk is a lehető legteljesebb: a közérdeket, valamint a saját, illetőleg mások személyét vagy javait egyaránt felöleli. E vonatkozásban is érvényes egyébként az, amit Földvári a jogos védelem azonos ismérve kapcsán helyesen hangsúlyoz, hogy ti. a közérdek fogalma nem szűkíthető le a vagyoni jellegű érdekekre (amit pl. egy középület kigyulladásáa veszélyeztet), hanem ebbe a körbe vonandó a közrend, a közbiztonság, a köznyugalom, az államigazgatás, az igazságszolgáltatás zavartalan működése, a politikai közhangulat stb. is.⁷⁰

b) Veszélyforrás dolog, esemény, állat támadása, valamint emberi magatartás egyaránt lehet.⁷¹ Az, hogy a dolog, illetőleg esemény, jogos védelmi helyzetet nem, hanem csakis végszükséghelyzetet hozhat létre, a Vámbéry által képviselt elszigetelt állásponttól eltekintve régtől fogva communis opinio. De a végszükség körének a törvényi kiszélesítése óta azzá vált az állat támadására vonatkozó hasonló felfogás is; miután az állat támadásával szemben immár a végszükség keretei között is hatékonyan lehet védekezni, nincs többé ok azt a helyes szemponatot figyelmen kívül hagyni, hogy mivel a jog a normáival emberekhez szól, az állat támadását nem lehet jogtalanak minősíteni. Ennélfogva végszükség helyett jogos védelmi helyzetet csak a támadásra eszközként felhasznált állat keletkeztethet, mikor is a támadó már valójában az állatot felhasználó ember.⁷²

A mondottaknál jóval nehezebb annak tisztázása, hogy emberi magatartás mikor hozhat létre végszükséghelyzetet. Az olyan nézettel, természetesen nem érthetünk egyet, amely a végszükségi veszélyforrások közül az emberi magatartást kihagyja:⁷³ amennyiben ugyanis a veszélyelhárítás nem minősül jogos védelemnek, a veszélyt létrehozó emberi magatartás is a végszükség lehetséges forrásának tekintendő. Hogy azonban ennek melyek az esetei, az csak a különböző szerzők különböző helyeken olvasható megállapításainak összegezésével szelektálásával és kiegészítésével foglalható össze.

Előre kell bocsátanunk, hogy tévesnek tartjuk azt a felfogást, amely szerint emberi magatartás azon az alapon hozna létre (jogos védelem helyett)

⁷⁰ FÖLDEVÁRI, 127. old.

⁷¹ Ugyanígy KÁDÁR—KÁLMÁN, 334. old.; Egységes jegyzet, 219. old.

⁷² Az állat támadására nézve vö. KÁDÁR, 195. old.; Egységes jegyzet, 214—215. old.; KÁDÁR—KÁLMÁN, 326—327. old.; BÉKÉS, 203. old.; Budapesti Kari jegyzet, 181. old.; FÖLDEVÁRI, 123. és 132. old.

⁷³ BÉKÉS, 203. old. szerint végszükség természeti csapás, egyéb közveszély, állat támadása, gép vagy üzemi berendezés meghibásodása folytán jöhet létre. Megjegyzendő azonban, hogy az említett szerző utóbb, éspedig az új Btk-t elsőként feldolgozó tankönyvben már elismeri, hogy a veszélyt — ha áttételesen is — de emberi magatartások is létrehozhatják. Vö. BÉKÉS, FÖLDEVÁRI, GÁSPÁR, TOKAJI: Magyar büntetőjog. Általános Rész (A továbbiakban Bm. tankönyv). (A vonatkozó anyagréz szerzője BÉKÉS IMRE) B. M. Könyvkiadó, Bp. 1980. 181. old.

végzsükséghelyzetet, hogy az vétlen.⁷⁴ A jogos védelem tárgyalása során ugyanis e nézet képviselői maguk is hangsúlyozzák a támadás jogtalanságának objektív jellegét, ami a bűnösségtől független voltát is jelenti, ennél fogva az objektíve jogtalan támadás abban az (egyébként a tipikus) esetben is jogos védelmi és nem végzsükséghelyzetet keletkeztet, ha a támadó netán vétlen.⁷⁵

A végzsükséget létrehozó emberi magatartás első változata a jogirodalomban egyébként külön ki sem emelt az az eset, ha valaki önmagát hozza veszélybe, vagy bár más veszélyeztet, de a mentési cselekményt maga fejt ki. Megjegyzést igényel, hogy a veszélyforrásként szereplő emberi magatartás ez esetben sem keverhető össze az elkövető oldalán a törvény által megkövetelt vétlenséggel; így pl. az, aki öngyilkosságot kísérel meg, szándékosan hozza magát életveszélybe, a mentésére siető azonban a végzsükség kritériumainak a keretei között mégis mindent megtehet az érdekében.

Jogirodalmunkban vitás kérdés, hogy jogtalan mulasztás esetén jogos védelmi, vagy végzsükséghelyzet jön-e létre. Az előbbi álláspont hívei⁷⁶ arra hivatkozhatnak, hogy támadáson a jogtárgysértés, illetőleg veszélyeztetés is érthető, ami mulasztás esetén is fennforog, míg a többségi felfogás képviselői⁷⁷ a jogos védelmet létrehozó „támadás” fogalmát lényegileg a magatartás megnyilvánulási módját behatároló ismérveknek tekintve e fogalom alá csupán a tevékenységet vonják, s ezáltal a jogtalan mulasztás esetét — kifejezetten vagy hallgatólagosan — a végzsükség körébe utalják. Részünkről az utóbbi nézethez csatlakozunk, mert bár a szóban forgó esetben jogtalanság áll szemben a joggal, vagyis a két pozíció viszonya olyan, amely egyébként a jogos védelmet jellemzi, a törvényesözvegnak mégis az az értelmezés felel meg, hogy támadáson csakis a támadó aktív tevékenysége értendő (így pl. a valami ellen „intézett” mulasztásról nagyon is erőltetett lenne szólni).⁷⁸

Míg az előbbi esetben a végzsükséghelyzetet olyan magatartás hozza létre, amely jogtalan ugyan, de nem támadás, ennek fordítottja, vagyis az is lehetséges, hogy a végzsükség forrása olyan támadás, amely nem jogtalan. Ez a helyzet akkor, ha a támadó maga is a cselekmény társadalomra veszélyességét

⁷⁴ KÁDÁR, 196. old.; Kommentár, 177. old.; FÖLDVÁRI, 132. old. Természetesen a KÁDÁR—KÁLMÁN, 325. old. olvasható, azt a tételt sem lehet elfogadni, hogy a jogos védelem szempontjából támadásnak csupán a szándékos cselekmény tekintendő, amiből az következne, hogy a gondatlan magatartás is csak végzsükséghelyzetet alapozhat meg. Lényegileg ugyanilyen helytelenül, B. M. tankönyv, 181. old.

⁷⁵ A szovjet irodalomban is eltérő felfogások alakultak ki e kérdésben. Így pl. DOMAHIN, 42. old. szerint beszámíthatatlan, gyermek vagy tévedésben eljáró személy támadásával szemben csupán végzsükségnek van helye. PIONTKOVSKIJ, 458. old. ezzel nem ért egyet, szerinte ilyenkor is a jogos védelem szabályai irányadóak. Ez utóbbi szerző viszont végzsükséget tart megállapíthatónak akkor is, ha az elkövető más személytől származó kényszer vagy életveszélyes fenyegetés hatása alatt cselekszik. E nézetet is bírálva, ellentétesen TRAJNYIN, 313. old., aki szerint ebben az esetben büntetőjogi értelemben vett akaratlagosság, tehát cselekmény sincs, s a lényegileg eszközként felhasznált személynek a felelősség alól emiatt, és nem végzsükség címén kell mentesülnie.

⁷⁶ KÁDÁR, 193. old.; BEKÉS, 196. old.

⁷⁷ Egységes jegyzet, 214. old.; Kommentár, 164. old.; Budapesti Kari jegyzet, 178. old.; FÖLDVÁRI, 124. és 132. old.; B. M. tankönyv, 174. old. Ide lenne sorolható KÁDÁR—KÁLMÁN, 324. old is, ezzel azonban nincs összhangban az a megállapítás, hogy: „Végzsükségről nem lehet szó, ha az összeütőköző cselekvések egyike jogtalan”, mivel e két tétel együttesen a jogtalan mulasztással szembeni fellépésre kizárna minden törvényes lehetőséget.

⁷⁸ Hasonló felfogást képvisel a szovjet irodalomban PIONTKOVSKIJ. Vö. i. m. 427. és 459. old.

kizáró végszükségben jár el, mikor is a megtámadott is csak végszükséghelyzetbe jut.⁷⁹ Ha ellenben a végszükségben levő a fenyegető veszélyt — de lege lata menthető felindulásában — azonos sérelem okozása árán törekszik elhárítani, már csak a bűnösség kizárt, a cselekmény objektíve társadalomra veszélyes, ennélfogva a támadás ilyenkor már jogtalan, s vele szemben a jogos védelem feltételei szerint lehet védekezni.

Végül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy jogtalan támadás is létrehozhat végszükséghelyzetet. A megtámadott ugyanis helyes álláspont szerint csak a támadóval szemben kerül jogos védelmi helyzetbe, így, ha az elhárító cselekmény harmadik személyeknek is sérelmet okoz, ez utóbbi sérelemokozás már a végszükségről szóló rendelkezés alapján bírálendő el.⁸⁰

c) A veszélynek közvetlennek kell lennie. Erre nézve eléggé általános a lényegileg olyan jellemzés, hogy a veszély akkor közvetlen, ha a sérelem azonnali, vagy legalábbis közeli bekövetkezésével kell számolni. Így ezúttal csupán azt emeljük ki, hogy a végszükségről szóló rendelkezés szerint menthető különféle jogi tárgyakra nézve a veszély közvetlenségének a megléte vagy hiánya egyazon helyzetben is eltérő lehet. Így pl. előfordulhat, hogy egy balesetet szenvedett személy közvetlen életveszélyben ugyan nincs, de az egészségi állapotának komoly rosszabbodásával fenyegető veszély közvetlen. Ilyenkor természetesen az arányosság kritériuma a közvetlen, s nem az esetleges távoli veszélyhez igazodik.

d) A másként el nem háríthatóság értelmezését illetően azt az álláspontot tesszük magunkévá, amely ebben az ismervben kettős kritériumot lát, és pedig hogy

aa) amennyiben a veszély büntetőjogilag közömbös úton is elhárítható, azt kell választani;

bb) ha pedig büntetőjogilag közömbös úton nem hárítható ugyan el, de a mentés többféle módon is lehetséges azt kell választani, amelyik a legenyhébb sérelmet okozza.⁸¹

⁷⁹ Egységes jegyzet, 221. old.; KÁDÁR—KÁLMÁN, 335—336. old. Csupán a jogos védelmi helyzetet zárja ki, de a végszükséghelyzetben levővel szemben a végszükség szerinti védekezés lehetőségére külön már nem utal KÁDÁR, 198. old.; FÖLDVÁRI, 125. old.; továbbá a szovjet irodalomban PIONTKOVSKIJ, 463—464. old.; Szovjet büntetőjog, 199. old. Kifejezetten ellentétesen foglal állást SZÉKELY: Végszükség. Jogtudományi Közlöny, 1980. évi 4. sz. 224—225. old., aki szerint a végszükség nem a társadalomra veszélyességet, hanem csupán a büntetést érdemlőséget küszöböli ki, s e tekintetben azonos a Btk. 26. §-ban szabályozott kényszerrel, ill. fenyegetéssel, ennélfogva vele szemben a jogos védelem szabályai szerint lehet védekezni. Ez az álláspont természetesen téves.

⁸⁰ Egységes jegyzet, 216. old.; KÁDÁR—KÁLMÁN, 329. és 334. old. E tekintetben egységesen ugyanígy a szovjet irodalomban PIONTKOVSKIJ, 426. és 458. old.; továbbá DOMAHIN, 42. old. A sajátunktól eltérő, differenciált álláspontot képvisel FÖLDVÁRI, 130. old., aki szerint a támadón kívüli személy bármilyen személyiségi jogának megsértése legfeljebb a tévedés, de nem a jogos védelem keretében értékelhető, míg a támadón kívüli személy vagyoni érdekeinek a megsértése a jogos védelem körébe esik.

⁸¹ Egységes jegyzet, 220—221. old.; KÁDÁR—KÁLMÁN, 334—335. old. A szóban forgó ismerv második feltételét illetően nincs egységes vélemény a Szovjetunióban. Az uralkodónak mondható felfogás szerint csupán az: szükséges, hogy az arányosság követelményét az elkövető ne lépje túl, a legenyhébb elhárítási mód választásának a követelménye viszont nem feltétele a végszükséghelyzet megállapíthatóságának, mert ez nem következik a törvény szövegéből. Ezen érvelés akkor válik érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy a szovjet szerzők a fenti kérdést általában az arányos-

A mondottaknál fogva csupán az első követelmény felállítását éppúgy nem tartjuk kielégítőnek, amint hogy az olyan formulázást sem találjuk szerencsésnek, amely a szóban forgó ismérvhez azt is elegendőnek tartja, ha más elhárítási mód kevésbé célravezető.⁸² Előfordulhat, hogy a diszpozíciószerű magatartás valamivel célravezetőbbnek tűnik ugyan, de a veszély büntetőjogilag közböbs úton is biztosan elhárítható, s ez esetben nyilvánvalóan az utóbbit kell választani. Más kérdés, hogy a lehetséges módok egybevetésénél csak azok jöhetnek figyelembe, amelyek a veszély elhárítására feltétlenül alkalmasak, vagyis a végszükségről szóló rendelkezés a mentés sikerét bizonytalanná tevő kockázatvállalásra senkit sem kötelez.

A másként el nem háríthatósággal kapcsolatban érdemes ismét megvizsgálnunk, hogy a jogtalan mulasztás esetét nem volt-e indokolatlan a végszükség körébe vonni. Úgy véljük, hogy az ilyen eljárás ebből a szempontból is aggálytalan. A másként el nem háríthatóság második kritériuma, nevezetesen a diszpozíciószerű cselekmények közül a legenyhébb elhárítási mód választásának a követelménye ugyanis a jogos védelmi szükségességnek is feltétele; a kitérés kötelezettség és a szembeszállási jog viszonyának a jogos védelmi problémája pedig a mulasztás tekintetében amúgy is merőben másként alakul, s a mulasztóval szembeni kényszerítő cselekmény mellőzése olyan jellegű meghátrálásnak sem tekinthető, mint amilyen a támadó előli elfutás, elrejtőzés stb. Ilyen körülmények között a szóban forgó helyzetnek a végszükség körébe vonása csupán egyértelművé teszi azt a szerintünk érdemben helyes elvet, hogy az erőfeszítéseket magának a veszélynek az elhárítására kell koncentrálni, s ennek érdekében a mulasztást elkövető személy kényszerítésére csak akkor szabad időt fordítani, ha az elmulasztott magatartás maradéktalan pótlására (így a közismert iskolapéldában: a vasúti váltó megfelelő átállítására) a veszélyt elhárítani törekvők maguk nem képesek.

e) Hatályos jogunk — mint láttuk — csaknem valamennyi szocialista kódextől eltér abban, hogy kifejezett ismérvként szabályozza: a végszükség csak akkor írható az elkövető javára, ha a veszély előidézése nem róható a terhére.

Az, hogy az elkövető saját magatartása is közrehatott objektíve a veszély létrejöttében, a végszükséget egymagában még nem zárja ki. Az elmélet⁸³ és a gyakorlat⁸⁴ egyetért abban, hogy a fel nem róhatóság ebben a vonatkozásban a vétlenséget, vagyis azt jelenti hogy az elkövetőt a veszély előidézése tekintetében sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli.⁸⁵

ság ismérve kapcsán tárgyalják. Az előbbi felfogást képviseli PIONTKOVSKIJ, 462. old.; DOMAHIN, 48. old., továbbá Szovjet büntetőjog, 199. old. (amely utóbbi szerint csupán kívánatos, de nem kötelező a legenyhébb sérelmet okozni), míg az ellentétes álláspontot KIRICSENKO, valamint az ukrán tankommentár szerzői. Vö. Szovjet büntetőjog, 198. old.

⁸² Kommentár, 177. old.; BÉKÉS, 203. old.; Budapesti Kari jegyzet, 181. old.; BM. tankönyv, 182. old.

⁸³ Egységes jegyzet, 220. old.; KÁDÁR—KÁLMÁN 335. old.; Kommentár, 178. old.; BÉKÉS, 203. old.; Budapesti Kari Jjegyzet, 181. old.; FÖLDVÁRI, 133. old.; BM. tankönyv, 182—183. old.

⁸⁴ Vö. BJD 163. és 164. sz.

⁸⁵ E szerint a társadalomra veszélyességet kizáró végszükség is függ szubjektív körülményektől is. Ennélfogva arra, hogy az alapjában véve objektív társadalomra veszélyességet kivételképpen szubjektív körülmények is befolyásolhatják, a megfelelő célszatokon, motívumokon kívül — más megközelítésben ugyan — de a végszükség is jó példa.

A régebbi hazai szerzők között többen voltak, akik a vétlenséget lényegileg csak akkor látták kizártnak, ha a szándékoság, illetőleg a gondatlanság nemcsak a szorosán vett veszély előidézésére, hanem ezen túlmenően a szükség-helyzet egészére, vagyis annak a lehetőségére is kiterjedt, hogy a veszélyből csak büntetéssel fenyegetett cselekmény útján lehet majd menekülni.⁸⁶ Az ilyen értelmezés, amelyhez hasonló — mint láttuk — a szándékoságra korlátozón Domahin is képvisel, kétségkívül ésszerűbben vonja meg a végszükség kereteit, ám a hatályos Btk. szövegezésével aligha egyeztethető össze, ezért a kívánatos megoldás az utóbbinak a megfelelő módosítása lenne.

Bizonyos régi példák elemzése azonban de lege lata sem haszontalan. Ilyen példa az, hogy ha valaki tudatosan vállalkozik így egy veszélyes hegyi túrára, ez egymagában nem zárja ki, hogy utóbb végszükségre hivatkozassék. Ebből pedig az a következtetés vonható le, hogy jogszerű veszélyelőidőzés esetén (mint aminő a szóban forgó túrára vállalkozás is) a felróhatóság kérdése fel sem vehető.

A végszükség most tárgyalt ismervének hazai szabályozása egyébként más szempontból aggályokat kelt. Ez abból fakad, hogy bár meggyőzően mutatja ki Békés, hogy az elhárítás során történt sérelemokozás adott esetben gondatlan bűncselekmény tényállásának keretei közé illő is lehet,⁸⁷ a tipikus mégis az, hogy amennyiben a végszükség nem írható az elkövető javára, a felelősségrevonás szándékos bűncselekmény címén történik. Véleményünk szerint azonban a kriminálpolitikai célokat aligha szolgálja megfelelően az, hogy az elhárító cselekményének jellegéhez képest az is csaknem mindig szándékos bűncselekmény miatt tartozzék teljes büntetőjogi felelősséggel, akit a veszély létrejöttében csupán gondatlanság terhel. E probléma megoldására de lege ferenda a következő lehetőségek kínálkoznak:

aa) A többi szocialista kódexhez hasonlóan a felróhatóságra utalás teljes mellőzése, amit azonban — miként azt szovjet viszonylatban láttuk — az elmélet és a gyakorlat érdemi okoknál fogva feltehetően csak kitöltendő joghézagnak tekintene, s olyan nézetek alakulnának ki, amelyek arról vitáznának, hogy a törvény hallgatása ellenére mégis milyen szubjektív körülmények zárják ki a végszükséget.

bb) A végszükség csak a szükséghelyzet szándékos előidézése esetén nem írható az elkövető javára (Domahin). Részünkről azonban úgy véljük, hogy a gondatlan veszélyelőidőzésben rejlő felróhatóság teljes figyelmen kívül hagyása már nem lenne indokolt.

cc) Ha a szükséghelyzetet gondatlanul idézték elő, a büntetés korlátlanul enyhíthető (jugoszláv btk.). A korlátlan enyhítés lehetősége komoly kedvezmény ugyan, de nem változtat a cselekmény minősítésén, holott a véleményünk lényege éppen az, hogy a gondatlan veszélyelőidézőt kriminálpolitikai szempontból nem indokolt a szándékos bűnelkövetők közé sorolni, s őt is az utóbbiakra vonatkozó általános részi jogkövetkezményekkel sújtani.

dd) Az, aki a szükséghelyzetet gondatlanul idézi elő, szándékos elhárító cselekmény esetén is csak gondatlan bűncselekmény címén vonható felelősségre. Kriminálpolitikailag ezt tartjuk a legmegfelelőbb megoldásnak, s elvileg a dialektikus logika is lehetővé teszi, hogy az elkövetőnek egymásból folyó, de a jog

⁸⁶ Így pl. BATTLEY, 57. és 71. old.; ANGYAL, 417—418. old.; VÁMBÉRY, 229—230. old.; ellentétesen, ugyanis a mai értelmezéshez hasonlóan pl. SCHULTHEISZ, 72. old. és némileg pontatlanul FINKEY, 215. old.

⁸⁷ BÉKÉS, 204. old.; BM. tankönyv, 184. old.

által mesterségesen egymástól szétszakított magatartásait, a veszélyelődézést, és a veszélyt elhárító tényállásszerű cselekményt egységes folyamatnak tekintsük, s a bűnösség megítélését arra a korábbi időre helyezzük, amikor még veszélymentesen lehet jogszerűen cselekedni. Ám mindez a mai dogmatikai rendszerekbe aligha illeszthető be: a bűnösség az elkövetés (tehát a tényállásszerű elhárító magatartás kifejtése) időpontjában vizsgálándó, s az ez alóli kivételre az *actio libera in causa* konstrukciójára is csak erőltetetten lehetne hivatkozni. Erőltetetten egyebek között azért is, mivel az említett konstrukció alapján az elkövetéskor már hiányzó bűnösséget pótolja a korábbi időpontból kimutatható, míg a mi problémánk esetében a súlyosabb bűnösségi alakzatot váltaná fel a korábbi enyhébb.

Anélkül, hogy a dogmatikai problémákat már a magunk részéről is el tudnánk hárítani, annak törvényi kimondását mégis lehetségesnek tartjuk, hogy a szükséghelyzet gondatlan előidézője csupán gondatlan bűncselekmény miatt legyen felelősségre vonható.

Visszatérve hatályos jogunkra, a vétlenség személyes jellegű, így, ha a mentésben többen működnek közre, mindegyiküknél külön-külön vizsgálándó. A büntetlenség azonban nemcsak arra terjed ki, aki saját maga vétlen, hanem a saját felróhatóságától függetlenül arra is, aki vétlen személyt a mentésre rábír, vagy neki abban segít. Az elhárítást ténylegesen kifejtő vétlen személy cselekménye ugyanis nemcsak nem büntethető, de nem is bűncselekmény, így vele kapcsolatban — tettesi alapcselekmény hiányában — részesség nem állapítható meg. Minden más esetben azonban csak a saját vétlenség mentesít.

f) Az arányosság követelményének hatályos jogunk szerint az felel meg, aki a cselekménnyel kisebb sérelmet okozott, mint amelynek elhárítására törekedett. A „törekszik” szó itt nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy az arányosság az elkövető elképzelése szerint fenyegető sérelemhez igazodik, hanem azt, hogy az objektíve valóban fenyegető és az okozott sérelem közti megfelelő arányosság megléte esetén a végszükség akkor is mentesít, ha az elhárítási törekvés sikertelennek bizonyul. Így pl. az, aki az életveszélyben levőnek a kórházba szállításához a távollevő szomszédjának a gépkocsiját veszi engedély nélkül igénybe, végszükség címén akkor is mentesülhet a Btk. 327. § szerinti bűncselekmény miatti felelősség alól, ha a kórházba szállítani kívánt személy út közben meghal.

Az arányosság új törvényi szabályozása kapcsán elvileg legjelentősebb probléma elé Békésnek az a felvetése állít bennünket, hogy ti.: „Elképzelhető... olyan álláspont, amely szerint az emberi élet mennyiségileg nem mérhető, s a kisebb sérelem körét csak az anyagi javakra vonatkoztatva lehet számitani.”⁸⁸ Ebből az következik, hogy az említett felfogás alapján — de lege lata — életveszélyből más életének a feláldozása árán is jogszerűen lehetne menekülni.

Véleményünk szerint azonban az ilyen nézet oly mértékben ellenkeznék a törvény szövegével, amely már mindenképpen a tételes jog korrigálására és felülbírálására adna alapot. Ha ugyanis maga a törvény nem differenciál a személyiségi jogok és a vagyoni jogok viszonylatában, úgy az ilyen értelmezés az elmélet és a gyakorlat számára is megengedhetetlen. A logikai és a történeti értelmezés alapján az új szabályozás indoka számunkra egyébként is nyilván-

⁸⁸ Vö. BM. tankönyv, 182. old.

valóan éppen az volt, hogy a törvényhozó a jövőben az életnek más élete árán való mentés jogszerűségét nem ismeri el.

Más kérdés ugyanakkor — s az említett felvetésből is ez derül ki —, hogy az a tény, amely szerint hatályos törvényünk rendes körülmények között nem ad lehetőséget az életveszélyből más életének a feláldozása árán történő menekülés büntetlenül maradására, érdemben nem helyes, egyszerűen azért, mert ellenkezik az emberi természettel. Ez az ellentmondás azonban csak az elvárhatóság kritériumának törvénybe iktatásával, tehát jogalkotói úton küszöbölhető ki.

Egyebekben az arányosság kérdésének helyes megítélésénél elméletileg abból kell kiindulnunk; hogy az elsődlegesen minőségi különbségtevést tételez fel, s csupán azonos jellegű érdekek kollíziója esetén lehet jelentősége a mennyiségek szerinti egybevetésnek.

Ami az első szempontot illeti, egyes esetekben figyelembe vehető a sértett jogtárgy büntetőjogi védelmének mértéke is, más vonatkozásban azonban egy ilyen formális szemlélet már mindenképpen téves következtetésekre vezetne. Így pl. az, hogy büntetőjogunk az emberi életet értékesebbnek tartja a testi épségnél, kiderül abból, hogy az emberölést a testi sértésnél súlyosabb szankcióval fenyegeti, s ez alapon természetesnek tűnik, hogy végszükséghelyzetben is elsőbbséget biztosít az életnek a testi épséggel szemben. De hogy egy ellenpéldát is említsünk, a maradandó testi fogyatékossgot okozó testi sértést a törvény kevésbé bünteti súlyosan, mint a különösen nagy kárt okozó szándékos rongálást, a végszükség viszonylatában azonban — álláspontunk szerint — az előbbit fenyegető veszély az utóbbi elkövetése árán jogszerűen hárrítható el.

A fentieket általánosítva úgy véljük, hogy ha a sérelmet szenvedő érdek viszonylatában az eredeti állapot helyreállítható (akár vagyoni reparáció révén,⁸⁹ akár más módon), akkor az ilyen jogi tárgy sérelme útján történő elhárítás általában jogszerű lehet, ha annak célja olyan érdek megmentése, amelynél az eredeti állapot helyreállítása kizárt. Az emberi élet, és testi épség primátusát a vagyoni javakkal szemben azonban e relációban is hangsúlyozni kell.

A mondottakból következik továbbá, hogy arra a kérdésre, vajon több ember életének megmentése egy ember életének feláldozása árán de lege lata megengedett-e, igennel kell felelnünk. Ez esetben ugyanis a veszély elhárítása a konfliktushelyzetnek a társadalom számára kedvező feloldását jelenti, hiszen a társadalom számára objektíve is fontosabb több ember életének megmentése, ami más szempontból abban is kifejezésre jut, hogy büntető törvényünk a több ember megölését minősítő körülményként szabályozza. Más kérdés természetesen, hogy a szembenálló oldalon levő egyetlen személy részéről az elvárhatóság érdemben ilyenkor is hiányzik.

Míg az eddigiekben elvi problémákról volt szó, az arányosság mérlegelésének a gyakorlati nehézségeire a jogos védelem kapcsán, de a végszükségre is kiterjedő érvennyel Földvári a következőkben mutat rá: „Nehezíti a különböző életviszonyok összehasonlítását az is, hogy csak az egyik oldalon van ténylegesen fennforgó — tehát pontosan megállapítható nagyságú — sérelem, a má-

⁸⁹ Az eredeti állapot helyreállításán a vagyoni javak viszonylatában sem a szoros értelemben vett in integrum restitutiót értjük, ugyanakkor idetartozónak véljük pl. a testi sértésnél a teljes gyógyulást, a munkaképesség tökéletes visszanyerését, stb.-t is.

sikon csak feltételezett, valószínűsített, várható sérelem. Mindezekre tekintettel aligha lehetséges... minden esetre érvényes útmutatást adni...⁹⁰

g) A vélt végszükség — helyes álláspont szerint — a cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedésről szóló rendelkezés alapján bírálendő el.⁹¹ Aligha osztható ugyanis a jogirodalomban Viski által képviselt az a felfogás, amelynek alapján a vélt végszükség is a ténybeli tévedés esetei közé kerül,⁹² mivel ilyenkor nem arról van szó, hogy nem rovnuk az elkövető terhére olyan tény, amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása, hanem arról, hogy a javára írjuk azt, aminek fennforgását tévesen feltételezte.

Putatív végszükségről egyébként nemcsak akkor beszélhetünk, ha valójában egyáltalán nincs veszély, hanem akkor is, ha az elkövető a végszükség bármely objektív ismérvében, így a veszélybe jutott jogi tárgy valódi jellegében, a veszély közvetlenségében, a másként el nem háríthatóság bármelyik feltételében, avagy az arányosság szempontjából lényeges valamely tényben téved.

Amennyiben a vélt végszükség esetén az elkövető tévedése nem alapos okból származott, hanem azt gondatlanság idézte elő, a tévedés a gondatlan bűncselekmény miatti felelősséget természetesen nem zárja ki.

Véleményünk szerint egyáltalán nem írható a tévedés annak a javára, aki a végszükség kereteit a saját téves elképzeléséhez képest is túllépi (pl. azt hívén, hogy testi épségét fenyegető veszélybe jutott, mást megöl).

h) Végül megjegyzést igényel, hogy a Btk. 30. §-ának (4) bekezdésében említett személy csak az őt terhelő speciális veszélyvállalási kötelesség körében nem hivatkozhatik végszükségre. Így pl. a mások személyét vagy javait sérelemokozás árán mentő cselekménye — ha a speciális kötelesség irányával nem is esik ugyan egybe, de e kötelesség megfelelő teljesítését az adott körülmények között nem is gátolja — véleményünk szerint aggálytalanul bírálható el a végszükségről szóló rendelkezés alapján.⁹³

⁹⁰ Vö. i. m. 129. old.

⁹¹ Így különösen BÉKÉS, 204. és 217. old.; TOKAJI, 81. old.

⁹² VISKI: Tézisek, 394. old. a jogellenességet kizáró okok hiányának ún. negatív tényállási elemként való felfogását éppen arra hivatkozva tartja előnyösnek, hogy ily módon a jogellenességet kizáró okok (köztük a végszükség) objektív alapeljárásban való tévedést megalapozottan lehet tényállásbeli tévedésnek tekinteni.

⁹³ Megjegyzést igényel, hogy e körben voltaképpen nem az érdeksérelem okozása, hanem maga a veszély elől történő kitérés képez bűncselekményt, ezért e rendelkezés általában a segítségnyújtás elmulasztása esetén kerülhet alkalmazásra. Eszerint az, hogy a törvény az említett bűncselekmény (Btk. 172. §) viszonylatában az ilyen speciális hivatást gyakorlók részéről történő elkövetést nem csupán minősítő körülményként szabályozza, hanem ezen felül számukra még a végszükségre való hivatkozás lehetőségét is kizárja, nyilván abból az indokból fakad, hogy az említett személyekkel szemben a társadalom olyan fokozott elvárhatósági követelményt támaszt, amelynek való megfelelést az átlagembertől megkívánni nem lehet.

М. ЛАСЛО БОДНАР

КРАЙНЯЯ НЕОБХОДИМОСТЬ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

(Резюме)

1. При крайней необходимости право противостоит праву, совершающий отвращающее действие причиняет вред лицу, находящемуся в правовой позиции, в силу чего давно уже спорным является вопрос о том, на какой основе эта разновидность необходимости исключает наказуемость. В буржуазной уголовноправовой литературе ответы на этот вопрос можно разделить на две основные группы: первая группа считает крайнюю необходимость обстоятельством, исключающим противоправность, а вторая — исключаящим обстоятельством, лежащим на субъективной основе (в более современной форме — исключаящим преступность).

В пределах первой группы наиболее однозначный ответ даёт то направление, в соответствии с которым действие, совершённое в состоянии крайней необходимости, не только не является неправомерным, но, наоборот, представляет собой законное, правомерное действие. Теоретическое обоснование этой позиции — гегелевская теория сопоставления ценностей, в соответствии с которой если при столкновении двух прав должно остаться только одно, справедливость требует того, чтобы менее важное было принесено в жертву более важному, и, следовательно, тот, кто причинением меньшего вреда спасает большую ценность, действует правомерно.

В соответствии со сформулированным Фихтом другим направлением, действие, совершённое в состоянии крайней необходимости, не является ни правомерным, ни незаконным, а юридически нейтральным, юридически телерантным.

Общей чертой различных прежних точек зрения по этому вопросу, объясняющих наказуемость на субъективной основе, является то, что они исходят из ссылки на человеческий инстинкт самосохранения, что находилось в полном соответствии с кодексами того времени сводившими крайнюю необходимость только к случаям угрозы жизни. Стремления расширить рамки исключяющей наказуемость крайней необходимости, равно как и общее развитие науки о преступлении вообще способствовали тому, что отвод наказуемости и на субъективной основе становится возможным на основе соответствующего элемента понятия преступления, а именно — крайняя необходимость есть обстоятельство, исключаящее преступность. В процессе становления понятия преступления основу сформировавшегося последним и имеющего место и в настоящее время представляет собой та разновидность разработанной на почве теории нормативной преступности и состоящих из ряда элементов конструкций преступности, которая считает одним из элементов преступности и ожидаемое поведение. В соответствии с этим, лицо, действующее в состоянии крайней необходимости, потому не является виновным, что в данной ситуации от него нельзя было ожидать правомерного поведения. В связи с этим следует отметить, что если понятие нормативной преступности в социалистической уголовно-правовой науке подвергается справедливой критике, открытие критериума ожидаемого поведения представляется приемлемым и для нас.

2. Среди старых буржуазных кодексов были и такие (например, Code Pénal), которые не нормировали крайнюю необходимость отдельно, да и остальные считали ненаказуемыми только спасение жизни (например, кодекс Чемери) или жизни и телесной невредимости (немецкий уголовный кодекс), причём обычно только в отношении лица, попавшего в угрожающее положение, или его близких.

Такое узкое нормирование привело к многочисленным консеквенциям, наиболее важной из которых является то, что на почве материальной теории противоправности и напоминающим гегелевский принцип сравнения ценностей образом немецкая догматика сформировала

категорию «сверхзаконной крайней необходимости» (übergesetzliche Notstand) признанную и практикой немецкого суда.

Современные буржуазные кодексы характеризуются значительным расширением сферы как спасаемых (предохраняемых) благ, так и контингента подлежащих спасению лиц. Данная работа анализирует такие относящиеся сюда положения трёх кодексов, которые представляют собой выражение трёх аспектов понимания крайней необходимости на основе уголовно-правовой природы: если уголовный кодекс Дании рассматривает крайнюю необходимость как обстоятельство, исключающее неправомерность, а уголовный кодекс Швейцарии как обстоятельство, исключающее преступность, то вступивший недавно в силу уголовный кодекс ФРГ содержит положения, относящиеся к этим обеим позициям.

3. Советское уголовное право широким нормированием крайней необходимости уже первой кодификацией института (1922) представляло наиболее современную позицию, получившую дальнейшее совершенствование распространением ненаказуемости и на случаи защиты общественных интересов.

Общие черты соответствующих положений действующих кодексов европейских социалистических стран: непосредственность опасности; невозможность предотвращения иным путём; тезис — предотвращение опасности не является преступлением.

За исключением уголовных кодексов Венгрии и Югославии, остальные кодексы социалистических стран не содержат признака невиновности в причинении опасности.

Однако смысл замалчивания этого законом, вернее, скрывающаяся за им причина не одна и та же. Здесь имеют место следующие позиции: а) безразлично, является ли преступным поведение лица, вызвавшего опасность, или нет; б) как умышленное, так и неосторожное причинение опасности исключает крайнюю необходимость; в) только умышленно вызвавшее опасность лицо не может ссылаться на крайнюю необходимость.

С точки зрения пропорциональности рассматриваемые кодексы можно разделить на две группы: советский, болгарский и чехословацкий кодексы признают крайнюю необходимость в случае предотвращения опасности, угрожающей большим вредом, за счёт причинения меньшего вреда, в то время как уголовные кодексы Югославии, Польши и Румынии признают крайнюю необходимость и в случае тождественности спасённых и пожертвованных благ.

Если болгарский кодекс сам категорически признаёт крайнюю необходимость обстоятельством, исключающим общественную опасность, кодексы других социалистических стран науке предоставляют право ответить на вопрос, в силу чего совершённое в крайней необходимости действие не является преступлением.

В советской уголовно-правовой науке господствует положение о том, что крайняя необходимость есть обстоятельство, исключающее опасность для общества. В советском уголовном праве, в соответствии с которым крайняя необходимость в обязательном порядке предполагает защиту более важных интересов путём жертвования менее важными интересами, это положение является бесспорно правильным. Тем не менее существует и такое мнение, что действие, совершённое в состоянии крайней необходимости, причиняя вред законным интересам, является опасным для общества, но не является неправомерным, в силу чего неправомерность в отношении крайней необходимости превращается в чисто формальную категорию, не имеющую содержательного мотива.

4. Вступивший в силу в 1979 году новый Уголовный Кодекс ВНР в отношении нормирования соотношения вреда считает — в противоположность прежнему — что крайнюю необходимость следует установить лишь тогда, когда действие совершённого лица причиняет меньший вред, чем тот вред, который он стремился предотвратить.

В этом отношении автор придерживается той точки зрения, что крайняя необходимость действительно только при таком соотношении вреда исключает общественную опасность. В то же время предотвращающее действие в ряде случаев не представляется заслуживающим наказания и вне этого. Таковы, например, случаи, когда лицо может спастись от угрожающей его жизни опасности лишь ценой лишения жизни другого лица. При этом мотив ненаказуемости действия, совершённого в крайней необходимости, следует искать в субъективной основе ответственности, а именно — при соответствующем положении позитивного права — наказание исключается в силу того, что не имеет места ожидаемое поведение. Автор считает, что *de lege ferenda* обоснованно было бы принимать во внимание эту двойственную природу крайней необходимости.

Относительно отдельных признаков крайней необходимости следует выделить следующие:

Источником опасности может быть предмет, событие, нападение животного, а также поведение человека. Это последнее лишь в том случае, если предотвращение опасности выходит за пределы состояния необходимой обороны, то есть в следующих случаях: а) если лицо невиновно поставило самого себя в опасность или создало опасность для другого лица, но

само совершает действие по спасению; б) в случае упущения; в) если и нападающий действует в состоянии крайней необходимости, а потому его нападение не является незаконным; г) незаконное нападение в том смысле, что вред, причиненный в интересах предотвращения опасности третьему лицу, подлежит оценке на основании положений относительно не необходимой обороны, а крайней необходимости.

Относительно тезиса о непосредственности опасности автор данной работы придерживается общей установки, а относительно невозможности устранения иным путём — той точки зрения, которая в последнем признаке усматривает два критерия, а именно: а) если опасность может быть устранена нейтральным с точки зрения уголовного права путём, то следует выбрать этот путь, б) если таким путём невозможно устранить опасность, но спасение возможно различными способами, следует выбрать тот, который сопряжён с причинением минимального вреда.

Относительно соотношения причинённого и предотвращённого вреда автор считает, что в первую очередь должно иметь место качественное сопоставление противостоящих интересов, и лишь в случае столкновения качественно тождественных интересов может быть применён количественный подход. Необходимо и здесь подчеркнуть первостепенность защиты жизни и телесной невредимости по сравнению с имущественными интересами. Из второго признака вытекает, что, поскольку для общества жизнь нескольких человек объективно важнее одного, спасение нескольких человек из опасного для жизни положения ценой жизни одного следует признать правомерным.